

Verslag 'Naar een herkenbaar CDA'
Richard van Zwol

Recht doen, gezond leven, verschil verbinden

Samen verantwoordelijk
zijn voor Nederland

Aanbiedingsbrief

Den Haag, 6 september 2021

Aan:

de interim-voorzitter van de vereniging CDA, Marnix van Rij
de voorzitter van de CDA-fractie in de Tweede Kamer, Wopke Hoekstra

Bij dezen bied ik het door jullie gevraagde verslag aan over “de herkenbaarheid van ons CDA”. Dit op basis van gesprekken die ik samen met de staf van het Wetenschappelijk Instituut in de maanden juni, juli en augustus heb gevoerd. Heel veel CDA’ers uit alle geledingen en alle landsdelen, met uiteenlopende achtergronden en ervaringen, hebben hun bijdrage geleverd. Veel dank voor de kritische en inspirerende gesprekken over christendemocratische politiek.

Als politieke vereniging heeft ons CDA het momenteel lastig, om het zacht uit te drukken. Dat is zelf aangedaan leed. Als CDA moeten we kritisch durven kijken naar ons eigen functioneren en naar onze eigen politiek handelen. Het heeft ons niet alleen aan scherpte ontbroken, maar bij tijd en wijle hebben we ons ook mee laten voeren met dan weer neoliberal denken, dan weer etatistische beleidsvorming.

Herstel van vertrouwen van de eigen leden en van de kiezer in ons CDA vereist herkenbaar politiek handelen door herkenbare CDA’ers. Daarom is dit verslag vormgegeven als een agenda voor moedige christendemocratische politiek, waar onze vereniging als geheel en onze CDA-Tweede Kamerfractie in het bijzonder mee aan de slag kan.

Voor de inhoud van deze agenda wijzen het rapport-Spies én de vele gevoerde gesprekken opvallend duidelijk in dezelfde richting: het uitdiepen en uitdagend verder invullen van *Zij aan Zij. Toekomstperspectief voor Nederland in 2030*. De daar genoemde vijftien wendingen van denken en doen in politiek en samenleving zijn in de agenda verder uitgewerkt op basis van de vele gesprekken. Zodat we ermee aan de slag kunnen, binnen en buiten het CDA, en ze “werkende weg” kunnen verbeteren, uitwerken en aanvullen.

De agenda vindt zijn basis in onze christendemocratische waarden en ons perspectief op de samenleving, en daarmee onze uitgangspunten: gerechtigheid, rentmeesterschap, solidariteit, gespreide verantwoordelijkheid.

Met nadrukkelijk een vertaling naar de actuele opgaven voor een land dat we beter willen doorgeven aan volgende generaties: *recht doen, gezond leven, verschil verbinden*. En daarvoor willen we *samen verantwoordelijk* zijn. Met mensen en maatschappelijke organisaties, met ondernemers en private sector, met politiek en overheid. Lokaal, regionaal en Europees.

Deze agenda richt zich op de moderne samenleving; op mensen van goede wil, op de gemeenschap en het gemeenschappelijke, op overbruggen en verbinden. Deze agenda toont dat we maatschappelijke uitdagingen aankunnen, dat we het voor elkaar kunnen krijgen, voor nu en voor later.

Voor CDA'ers is politiek niet alles; niet alles is politiek. In ons streven om in de lokale, regionale, landelijke en Europese politiek een betekenisvolle bijdrage voor burgers te leveren, zit ook deze relativering besloten.

Dit betekent ook het nodige ons zelf als vereniging. Ruimte en respect binnen het CDA voor elkaar en voor verschillende afwegingen. Politiek moet niet louter beleden worden maar vooral gevierd worden. Een breed vervolg op dit verslag, een vervolg op het congres vraagt in vorm en toon ontspanning en optimisme.

Met vriendelijke groet,
mede namens de staf van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA,

Richard van Zwol

1. Inleiding

Waar staat het CDA voor? Voor de christendemocratische agenda is veel mooi materiaal aanwezig. Het CDA en zijn gelieerde organisaties hebben niet stilgezeten. Maar de partij moet wel een slag maken in haar interactie met de samenleving en in het uitdragen van haar idealen en beginselen in eigentijdse taal, codes en beelden. Dat is urgent. Politieke partijen zijn herkenbaar aan de vertaling van hun uitgangspunten en programma's in het concrete politiek handelen door herkenbare volksvertegenwoordigers. Er moet, anders gezegd, een consistente lijn zijn tussen vier P's: principes, programma, profiel en personen.

De Verenigingsraad van het CDA heeft op 31 mei j.l. aan Richard van Zwol, voorzitter van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA (WI), de opdracht gegeven om gesprekken te voeren over de herkenbaarheid en het profiel van het CDA en daarover te rapporteren. Er was veel bevologenheid en inspiratie om met elkaar in gesprek te gaan. Het WI heeft gesprekken gevoerd met jongeren, CDA-netwerken, CDA-leden, vertegenwoordigers van provinciale en lokale besturen en CDA-afdelingen en landelijke politici. Niet zelden was de conclusie: aan mooie woorden, visies en vergezichten geen gebrek, nu is het tijd voor een volhardende toewijding eraan, voor moedige politiek.

Voorbeelden van die hoogwaardige inbreng voor de inhoudelijke discussies zijn er in ruime mate: de "Humboldt-rede zu Europa" en *Een New Deal voor de Nederlandse economie en samenleving* van Wopke Hoekstra, *Een nieuw sociaal contract* van Pieter Omtzigt, *Geloof in Nederland* van het CDJA, de Hannie van Leeuwen-lezing van Esther de Lange, *Rafels aan de rechtsstaat* en *De weerloze samenleving* van Ferdinand Grapperhaus.

Veel van deze publicaties komen samen in *Zij aan zij* en onderstrepen dat *Zij aan zij* de basis voor christendemocratische vernieuwing vanuit de inhoud moet en kán zijn. Ook het evaluatierapport van de commissie-Spies zegt dit met nadruk. Daarom willen wij *Zij aan zij* opnieuw ter hand nemen en het een extra slag geven in het licht van het teleurstellende resultaat van 17 maart, de diepe corona- en klimaatcrisis en de geopolitieke ontwikkelingen.

2. Profiel van het CDA

Wij horen bij elkaar

Ze waren het zat. Hadden er meer dan genoeg van. Betrokken christendemocraten in stad en land begonnen de actiegroep “Wij Horen Bij Elkaar”. Het was 1975 en ze waren klaar met die cultuur van politiek en polarisatie, van ophitsing en verdeeldheid van hun tijd. De tienduizenden actievoerders snakten naar saamhorigheid, naar constructieve daadkracht, “waarden en normen” en wat ons bindt. Zonder “Wij Horen Bij Elkaar” was er geen CDA geweest. Geen Piet Steenkamp als oprichter en icoon. Geen Dries van Agt als kleurrijke eerste premier, geen Ruud Lubbers als die no nonsens-doener en visionair, geen Jan Peter Balkenende als verbinder in de nieuwe eeuw.

Het is en blijft het kenmerk en profiel van het CDA: wij horen bij elkaar. In dit land van religieuze en culturele minderheden, eigenheimers, 010 en 020, bourgondiërs, dominees en kooplieden, boeren, burgers en buitenlui. En toch: wij horen bij elkaar in stad en land als Europeanen en streekgenoten. Politiek die maakt dat je elkaar opzoekt. Dat het polariseren en ruziemaken niet ziet als oplossing; dat doen we thuis ook niet, laat staan in je land en in Europa.

Wij horen bij elkaar. Dat is geen op het verleden gericht idee, geen ouderwetse vorm van solidariteit. Het is een teken van durf in samenwerking en durf in nieuw initiatief. We gaan het immers samen doen. Dingen samen durven is niet ouderwets. Het is ondernemend en opbouwend. Het is constructief. Het is kansen biedend aan talenten. Het is het signaal van geloof in de toekomst van een betrokken samenleving. Christendemocraten geloven in de toekomst van Nederland.

Het CDA van 2021 is helemaal hiervan. Van wij horen bij elkaar. Want dat maakt dat Europa overleeft in de turbulente wereld van nu. Dit maakt dat een samenleving bij elkaar blijft. Dit blokkeert dat wij een land worden van polarisatie, van wappies en haat, van nexit en versplintering. Wie mee wil doen, hoort bij de christendemocratie. Wie wil breken, scheuren, de andere wegzetten, niet.

Onze politiek hoort daarbij, van nature en nog steeds. Mensen die bij elkaar horen zijn mensen die het karwei afmaken, samen. Mensen die vrede en verzoening bouwen in Europa zijn mensen die bij elkaar horen. Dat is het CDA. Een partij van zo'n land en dit Europa. Lukt ons dat? Niet altijd, want mensenwerk is altijd onvolmaakt en kwetsbaar, we falen als elke politicus en elk land. Maar dan staan we samen weer op.

Wie wij zijn

Wat is nu kenmerkend voor het profiel van christendemocratische politiek en die partij van “Wij Horen Bij Elkaar”? Uit de gesprekken die zijn gevoerd, kwamen vier karakteristieken naar voren.

Midden in de samenleving

Een eerste wezenskenmerk van het CDA is het “midden in de samenleving” willen staan. De christendemocratische politiek is in de negentiende eeuw ontstaan als een spreekbuis van gewone en ongewone mensen die hun kinderen in vrijheid wilden kunnen opvoeden. Het centrum van de politiek is naar christendemocratische overtuiging daarom niet de staat, maar de samenleving. Die verbinding met de samenleving komt ook tot uitdrukking in de naam van de partij: Christen Democratisch Appèl. Het woord “appèl” zegt dat het CDA niet een partij is, maar een oproep. Het is als politieke partij niet naar binnen gericht, maar op de ander, naar buiten. Daarmee valt haar bestaansrecht samen met het streven naar samenwerking met alle mensen van goede wil.

Herkenbaar is het CDA vooral wanneer het zich richt op verbinden en overbruggen in de samenleving.

Misschien is dat wel de nuchtere betekenis van “het midden”: midden in de samenleving. Het midden wordt dikwijls wat blasé gedefinieerd als niet-links of niet-rechts. Dat is niet de betekenis van een middenpartij. Zoals Ruud Lubbers eens zei: het politieke midden is nooit een doel op zichzelf; hoogstens is het het concreet resultaat van vakmanschap, belangenbehartiging en tolerantie. Herkenbaar is het CDA vooral wanneer het zich richt op verbinden en overbruggen in de samenleving. Tussen mensen, tussen belangen, tussen organisaties en tussen naties. Het CDA staat midden op het marktplein, op het knooppunt van het menselijk verkeer. Wie aan de rand van het plein staat, moet schreeuwen, provoceren en polariseren om gehoord te worden. Dat is niet de plek van onze partij. Het CDA wil de vreedzame dialoog bevorderen tussen de verschillende levensovertuigingen.

Op die manier wil het CDA de brugfunctie tussen straat en staat vervullen. Dat betekent dat het niet alleen problemen wil benoemen. Het wil die ook voorzien van wenkende perspectieven en heldere oplossingen. Zulke politiek veronderstelt de bereidheid, moed en empathie om compromissen te vinden. Compromissen zijn immers uitingen van respect voor anderen.

Wie midden in de samenleving staat gaat niet iedereen naar de mond praten. Integendeel. Dat is wat Angela Merkel bedoelt met *Die Mitte*: koers houden, principes hooghouden. Het is *mit ruhiger Hand* het algemeen welzijn voor de lange termijn in het vizier houden. Politiek moet niet heersen maar dienen. Dat is nodig om vrede, recht en orde te bewaken en mensen tot hun recht en tot bloei te helpen komen. Recht gaat boven macht. Wij beseffen dat de overheid er niet is om de mensheid goed te maken. Dat kan zij helemaal niet. De overheidstaak is het mensen beter mogelijk te maken het goede na te streven.

Volkspartij die ieder mens telt

Een tweede wezenstrek van het CDA is het zijn van een christendemocratische volkspartij. Het willen zijn van een volkspartij is niet hetzelfde als alleen maar de grootste partij willen zijn. Het is wel de ambitie om zich te richten op de gehele bevolking. Anders dan een populistische partij zoekt een volkspartij altijd naar dat *bonum commune*, naar het gemeenschappelijk goede. In de woorden van de eerste partijvoorzitter Piet Steenkamp: het CDA is een “antipolarisatiepartij”.

De voorlopers van het CDA werden al gedragen door een geloof dat een politieke overtuiging die sociale groepen en klassen (arm en rijk, werkgever en werknemer) oversteeg en omwille van de maatschappelijke vrede naar gemeenschappelijke belangen zocht. De samenleving is inmiddels drastisch gewijzigd. “Zware” gemeenschappen zijn vervangen door “lichte” netwerken. Maar ook het CDA wil altijd openstaan voor de veelkleurige samenleving, een samenleving die meer is dan de optelsom van individuele belangen. Voor een volkspartij is “het volk” nooit één en ondeelbaar, maar per definitie pluriform. Zo’n partij doet een appèl op een ieder om de samenleving te helpen opbouwen. Zo’n partij zet de eerste stap om de verschillende stemmen te laten weerklinken. Zo’n partij hanteert als adagium “Ieder mens telt”, ongeacht ras, geloof of achtergrond. Zo’n partij heeft oog voor hen die niet meer mee kunnen, de kwetsbaren, de onderdrukten. Zo’n partij wil ervoor zorgen dat de sterken niet over allen heen walsen en dat de zwakken even een hand vinden die hen steunt.

Het willen zijn van een volkspartij is niet hetzelfde als alleen maar de grootste partij willen zijn.

De christendemocratie moet zich in woord en daad willen onderscheiden door haar zoektocht naar dat gemeenschappelijk goede. Paus Franciscus noemt in *Fratelli Tutti* de politiek “een verheven roeping en een van de hoogste vormen van liefde, voor

zover deze het gemeenschappelijk welzijn nastreeft”. De publieke zaak is de moeite waard.

Vaste waarden

Een derde wezenstrek van een christendemocratische partij is de verbondenheid met een levendige traditie. Wij leven als mensen niet in een vacuüm; we bouwen verder op wat onze voorouders hebben opgebouwd en we moeten het leven en de aarde op de best mogelijke manier doorgeven aan volgende generaties. We maken deel uit van een gegeven cultuur die nauw verbonden is met die van andere gemeenschappen en volken in Europa en die elke dag opnieuw wordt vormgegeven. Traditie is zo gezien een werkwoord: wij zelf zijn de tijden. “Tradition ist die Weitergabe des Feuers, nicht die Anbetung der Asche”, zei Gustav Mahler. Traditie is het vuur doorgeven, niet de as aanbidden.

Burgers leven niet bij de dag en dat geldt ook voor het CDA. De partij staat in een rijke christelijke traditie die staat voor een eigenstandige visie op mens, menselijke waardigheid en samenleving. Vanuit deze visie biedt het CDA waarden en kritiek op de hedendaagse cultuur en politiek. De christelijke traditie is geen gestold cultuurgood, maar een dagelijks appèl om steeds opnieuw de vraag naar een rechtvaardige ordening van de samenleving te stellen. Rechtvaardigheid is in de Bijbelse betekenis veel rijker dan de gangbare betekenis: een gelijke toegang tot voorzieningen. Echt rechtvaardig is de samenleving in christendemocratische zin pas als een ieder de mogelijkheid heeft een bijdrage te leveren aan iets wat groter is dan hem- of haarzelf en als kwetsbare mensen een helper hebben. Zo gezien dient de rechtvaardigheid de menselijke waardigheid, de vrijheid en de verantwoordelijkheid.

Deze bijdrage aan een politiek van rechtvaardigheid laat zich vertalen in een herkenbare politieke visie en stijl die iedere burger kan aanspreken. Ook wie onverschillig staan tegenover het christendom en geïnstitutionaliseerde godsdiensten. Ook zij kunnen aangesproken worden door een christendemocratische visie en stijl, omdat zij zich vinden in de gemaakte afwegingen en de gekozen balans. Juist omdat de christendemocratie daarbij open wil staan voor de brede diversiteit in de samenleving.

Nieuwe wegen

Christendemocratische politiek staat niet stil, maar vormt een agenda van vernieuwing. En dat is de vierde wezenstrek van het CDA: de bereidheid om te vernieuwen. Vrijheden als die van geweten, godsdienst en onderwijs, de emancipatie van de kleine luyden werden als vernieuwingsbeweging bevochten op de heren van stand. De wederopbouw en de vorming van de welvaartsstaat werd gerealiseerd in het naoorlogse Europa. Met de val van de Berlijnse Muur konden bevrijding van dictatuur en Europese vernieuwing in het nieuwe millennium gerealiseerd worden.

Het CDA, zijn voorlopers en geestverwanten elders, zijn partijen die daarbij de leiding hebben genomen, ook als dat moest tegen de stroom in. Vaste waarden met een blik op de toekomst, met het lef om nieuwe wegen te bewandelen, staan daarbij centraal. Christendemocraten hebben fundamentele kritiek op de cultuur nooit willen schuwen. De meritocratische welvaartsmaatschappij van nu valt niet minder onder de “architectonische kritiek” als de hiërarchische armoedesamenleving van vroeger. Omwille van de rechtvaardige samenleving past het om nooit bang te zijn keuzes te maken die op de korte termijn pijn doen, maar die nodig zijn voor het land en de planeet die wij door willen geven aan komende generaties.

Christendemocratische politiek staat niet stil, maar vormt een agenda van vernieuwing.

Wat ons drijft

Het appèl van de christendemocratie aan Nederland en Europa in de eenentwintigste eeuw is: laten we elke dag opnieuw werken aan een samenleving die niet draait om “ieder voor zich”, maar om “zij aan zij”. Wij kiezen voor samenwerking en creativiteit; in kleinere sociale verbanden, in de grotere publieke sfeer én op wereldschaal. Thuis, op het schoolplein, op het werk, in de cyberspace en ook in relaties met buurlanden en landen ver weg.

In wat ons drijft, schuilen vaak diepe persoonlijk motieven. Voor velen van ons het geloof in God de Vader en de liefde van de Heer Jezus Christus. De christendemocratie appelleert aan mensen van uiteenlopend geloofsovertuigingen, ook aan andere dan de christelijke traditie. En aan mensen die niet of niet zozeer door geloof maar door andere persoonlijke, maatschappelijke overtuigingen worden geïnspireerd. Wat ons bindt is het ideaal van de christendemocratie: de christelijk-personalistische visie op menselijke waardigheid combineren met democratisch burgerschap.

De christendemocratie bouwt hier voort vanuit een ijzersterke traditie: al 140 jaar in Nederland, 70 jaar in Europa. Vanuit onze politieke overtuiging koesteren en bevorderen wij de constructieve krachten in de samenleving. Zo krijgen de uitgangspunten van de christendemocratie nieuwe lading als kenmerkende motieven voor de opbouwende zij aan zij-maatschappij in onze tijd.

Die CDA-uitgangspunten zijn even klassiek als actueel: publieke gerechtigheid, rentmeesterschap, solidariteit en gespreide verantwoordelijkheid. Het misverstand is soms dat deze vier abstract en hoogdravend zouden zijn. Integendeel. De

kernbegrippen hele praktische wegwijzers om te oefenen in het goede en vreedzame samenleven. Vaak zijn de vier kernwaarden te herkennen in alledaagse sociale praktijken: in het gezin, op het voetbalveld, op school en in het bedrijfsleven. Ze zijn eigenlijk een wezenstrek van mensen, levensvoorwaarden zelfs. En als de kernwaarden afwezig zijn, dan verlangen mensen er wel naar.

Het misverstand is soms dat de vier CDA-uitgangspunten abstract en hoogdravend zouden zijn.

Het doel van de vier uitgangspunten is om ons in beweging te zetten, om net iets verder te springen dan we uit ons zelf zouden doen. Ze zeggen iets over de manier waarop we de samenleving graag ingericht zien. Kort samengevat: het doel van christendemocratische politiek is altijd geweest om mensen in hun gezin, hun omgeving en samenwerkingsverbanden tot hun recht te laten komen (publieke gerechtigheid), opdat zij in verantwoordelijkheid en naar vermogen een bijdrage kunnen leveren aan de samenleving (gespreide verantwoordelijkheid), omzien naar elkaar (solidariteit) en bouwen aan een perspectiefrijke toekomst voor onze kinderen (rentmeesterschap). Zo bezien zijn de vier kernwaarden zowel ordeningsbegrippen als opgaven om in de eigen tijd vernieuwend te zijn.

Die vier beginselen verdienen het met leven van vandaag te worden gevuld om op die manier het CDA te revitaliseren. Dat moeten we doen met de durf, het geloof in de toekomst en de taal en beelden van deze tijd.

Publieke gerechtigheid is het juiste doen, recht doen, omwille van de menselijke waardigheid. De rechtsstaat is een onmisbare voorwaarde voor de bescherming van de menselijke waardigheid. De overheid heeft de taak om mens en schepping tot hun recht te laten komen, de vrede te bewaken en het recht te onderhouden.

Rentmeesterschap is de vraag stellen: “Zijn wij goede voorouders?” Vanuit een besef van verbondenheid tussen generaties zijn mensen groepen tot een duurzame zorg voor natuur en cultuur en het vernieuwend en creatief doorgeven wat van waarde is.

Solidariteit is zorg voor elkaar. Mensen zijn elkaar gegeven, ze zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden en zijn het gelukkigst als zij in gemeenschap met anderen leven en worden gezien en gewaardeerd. Mensen die kwetsbaar zijn geworden

verdienen steun, van hun zorgzame medemensen en van een beschermende overheid.

Gespreide verantwoordelijkheid betekent dat mensen, organisaties, bedrijven en overheden een eigen en gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de schepping en het algemeen welzijn, om zowel persoon als gemeenschap te laten floreren.

3. Perspectief op de hedendaagse cultuur

Politiek is het debat over wat van waarde is. Over waardevol leven en waardevol samenleven, niet alleen hier en nu, maar ook over grenzen van ruimte en tijd heen. Dat betekent dat de standpunten van politieke partijen te herleiden zouden moeten zijn tot de overtuigingen en waardeoriëntaties van mensen. Zonder verhalen, zonder moraal, kunnen we niet.

En hier wringt het. Want de politiek lijkt soms wel een kleine zelfstandige kaste die steeds minder geworteld is in de maatschappij, die zich vooral laat leiden door het technocratische, rationele bestuursmanagement van de modellen en peilingen. Het ontbreekt vaak aan een overtuigend en geworteld langetermijnverhaal, een verhaal dat hoop voedt en perspectieven biedt, dat grenzen overschrijdt en mensen verbindt.

Hoe is deze ontwikkeling te verklaren? Met welke moderne levensoriëntaties en met welk dominant mens- en maatschappijbeeld heeft dit te maken? Politici en bestuurders zijn immers ook kinderen van de tijd. En omgekeerd: de samenleving krijgt altijd de politici en bestuurders die ze verdient.

Het moderne mens- en maatschappijbeeld heeft drie kenmerken, die het moeilijk maken om waarden te verbinden met politiek. Een eerste kenmerk is: *de procedure gaat boven goed en kwaad*. Een van de centrale intuïties van het moderne denken is dat we de samenleving als geheel moeilijk kunnen grondvesten op een gezamenlijk inhoudelijk ideaal, een bepaalde inhoudelijke visie op hoe het leven geleefd moet worden, maar dat procedures en regels eenvoudigweg de boventoon voeren.

Illustratief is de omgang met de grondwettelijke vrijheidsrechten. Oorspronkelijk waren de vrijheden onderdeel van een gezamenlijke zoektocht naar het goede samenleven. Vrijheid ging gepaard met verantwoordelijkheid. Neem de vrijheid van meningsuiting. In feite is dat grondrecht een openbare ideologie geworden en komen te staan voor zogenaamd de hoogste vorm van vrijheid, het recht om te beledigen. Die invulling van de vrije meningsuiting leidt tot een lege vrijheid. Het gaat er immers niet om wát er wordt gezegd, het gaat er simpelweg om dát er vrijheid van meningsuiting is. Dat is een onverschillig en procedureel “agreement to disagree”: ik bemoei me niet met jou als jij je niet bemoeit met mij, en laat me in vredesnaam “mijn ding” doen en mijzelf zijn. Het maakt het gedrag van mensen in het publieke verkeer soms onvoorspelbaar. We weten niet of de persoon met wie we zaken doen, betrouwbaar is of niet, of bij hem dezelfde deugden zijn geïnternaliseerd als bij onszelf. We weten

alleen dat als hij een oplichter blijkt te zijn, we juridisch verhaal kunnen halen en hem kunnen aanklagen bij het gerechtshof.

Een tweede kenmerk van het moderne samenleven is: *de korte termijnsensatie gaat boven duurzame waarden*. Onze tijd wordt gekenmerkt door een bijna ziekelijk kortetermijndenken. Met het genieten van de dag is niet mis. Met het genieten zonder er rekenschap van te geven dat we ook een verantwoordelijkheid hebben voor anderen en voor generaties na ons, is wel iets mis. “Yolo” is het parool: you only live once, leef je leven, geniet, en doe het hier en nu. In de hedendaagse Netflixcultuur, met een overdaad aan beelden, is alles een beleving in het nu geworden; de wereld als één pretpark. Influencers hebben een niet te onderschatten invloed op de jongerencultuur met hun hedonistische hang naar luxe en bezit. Het resultaat: de waardigheid van mensen wordt alleen nog maar meer afgemeten aan het succes of de rijkdommen. Die korte termijngerichtheid geldt soms ook voor het bedrijfsleven. Bedrijven kunnen in de greep zijn van de kortetermijnwinsten, beursgenoteerde bedrijven eerder dan familiebedrijven. En ze geldt ook voor de politiek. Vele politici kijken niet verder dan de opiniepeilingen en de eerstvolgende verkiezingen. In een kortetermijnwereld is er weinig ruimte voor langetermijndenken.

Onze tijd wordt gekenmerkt door een bijna ziekelijk kortetermijndenken.

Een derde kenmerk: *het grenzeloze zelf gaat boven de zorgzaamheid voor de ander*. Mensen worden primair opgevat als autonome individuen, individuen zijn de primaire eenheid van waaruit de samenleving is opgebouwd. En gemeenschappen zijn er slechts ten behoeve van het individu en ten behoeve van de uitvoering van zijn of haar levensplannen. We leven in die zin in een grenzeloze tijd. Dankzij digitale media kunnen we letterlijk grenzen overschrijden. Maar diezelfde media kunnen ook een cultuur van dialoog vervangen door een cultuur waarin het tentoonstellen van het unieke zelf de voornaamste bezigheid is. Grenzeloos wordt dan al snel mateloos. De mogelijkheden in het leven zijn zo talrijk, dat we het moeilijk vinden om met de onmogelijkheden van het leven om te gaan.

In een grenzeloze tijd domineert het mensbeeld van de *selfmade man*. Het motto luidt: “Je bent zelf verantwoordelijk voor jouw eigen geluk”. En daarmee ben je ook verantwoordelijk voor jouw eigen falen. Niet de verbondenheid met de ander, maar het presterende zelf staat centraal. Zo’n meritocratisch mensbeeld leidt al snel tot het

voorstellen van de wereld als het toneel van strijd, macht en competitie, een wereld waarin het recht van de sterkste heerst.

Beheersingsdrang

Deze drie grondintuïties van het hedendaagse samenleven maken het niet altijd gemakkelijk om Nederland als een gemeenschappelijk huis met een gemeenschappelijke moraal te zien. Door de samenleving lopen tal van scheidslijnen en die worden in een gepolariseerd maatschappelijk klimaat alleen nog maar verscherpt.

Voor de politiek schept dit ruimte voor waardevolle, moedige politiek. In een onttoverde wereld is meer dan ooit behoefte aan betekenisvolle verhalen en hoopvolle perspectieven. Toch lijkt de technocratische beheerszucht alleen nog maar toe te nemen. De Romeinse consul en schrijver Tacitus constateerde rond het jaar 100 al dat hoe individualistischer en kortzichtiger mensen zich opstelden, hoe meer wetten en regels overheden zouden produceren om mensen overeenkomstig het algemeen belang te laten handelen.

In een onttoverde wereld is meer dan ooit behoefte aan betekenisvolle verhalen en hoopvolle perspectieven.

Tacitus had gelijk. Nu, 2000 jaar later, zijn maakbaarheid en controledwang de dominante karaktertrekken van de moderne samenleving geworden. Als er iets fout gaat, roepen we gelijk om een schuldige, komen er regels, protocollen en procedures om alles nog beter onder controle te kunnen houden en risico's uit te sluiten. Want dat is het probleem natuurlijk: de overheid is schuld van alles, maar diezelfde overheid is ook de oplossing voor alles. Maar, zoals paus Franciscus in *Fratelli Tutti* stelt: wie verwacht dat de staat alles wel regelt, is weinig volwassen. Het gevolg van deze beheerszucht is intussen wel een wantrouwende bestuurlijke cultuur en een wantrouwend toezichtcomplex met een schijn van veiligheid.

Anders kijken

De christendemocratie biedt een andere manier van kijken naar de werkelijkheid. In dat gedachtegoed wordt een rijker, voller mensbeeld aangereikt. Mensen zijn sociale wezens die met en voor elkaar verantwoordelijkheid willen nemen, en die alleen samen, in concrete, lokale praktijken betekenis geven aan wat "prestatie" wordt genoemd. In dat gedachtegoed wordt de werkelijkheid niet platgeslagen

met versnipperde modellen, voorbeeldhuishoudens en koopkrachtplaatjes, maar gaat het om “de heelheid van de mens” en “de heelheid van de schepping”. In dat gedachtegoed gaat het niet alleen om het hier en nu, maar stellen wij de vraag “Zijn wij goede voorouders”?

En: in dat gedachtegoed hoeft de werkelijkheid niet vervangen of radicaal vernieuwd te worden. Politiek dient in christendemocratisch perspectief de samenleving te beschermen en te bewaren, zodat die zich ten volle kan ontplooien. Dat is een ander perspectief, dat anti-utopisch is en tegen maakbaarheidsdenken en controledrift ingaat.

Gelukkig dienen zich op tal van plekken al hoopvolle tegenbewegingen aan. In de samenleving zijn tal van goede initiatieven aanwezig, die een alternatief vormen voor het dikke ik, de individualisering, de regelzucht en het kortetermijndenken. *Zij aan zij* benoemde al drie maatschappelijke vernieuwingsbewegingen die politiek en maatschappelijk steun verdienen: van regelzucht naar burgerruimte, van winst naar waarden en van ratrace naar relaties.

4. Maatschappelijke uitdagingen

Wat zijn de grote opgaven waar we in Nederland de komende jaren voor staan? Herkenbare politiek geeft antwoord op die vraag en richting aan de oplossing op basis van vaste waarden.

Elke tijd kent zijn eigen opgaven. Veel publicaties, ook veel beleidsdocumenten van ministeries en politieke partijen, openen met zinnen over de vele en snelle veranderingen van deze tijd als nooit tevoren en over keerpunten in de geschiedenis als nooit tevoren. Dat soort zinnen geven weinig blijk van de geschiedenis. Elk tijdvak kent zijn eigen turbulentie, veranderingen en opgaven. Het is overmoed om te denken dat de tijd waarin wij zelf leven, de bijzonderste of belangrijkste tijd in de geschiedenis is.

Christendemocraten zijn zich bewust van de geschiedenis en gericht op de toekomst. Tussen toen en straks is de vraag: wat moeten we nu doen om de wereld goed door te geven aan volgende generaties? De formulering van Roman Krznaric in zijn boek *De goede voorouder* spreekt aan: “De belangrijkste vraag die wij ons moeten stellen is: “Zijn wij goede voorouders?” Inderdaad, hoe kijken onze erfgenamen terug op ons handelen? Wij zijn de erflaters van schenkingen uit het verleden. Maar zijn wij ook goede voorouders?

Ja, de opgaven waar we ook in Nederland voor staan, met elkaar, zijn talrijk. En ja, we mogen dankbaar zijn voor veel wat in Nederland is bereikt en daar hoop uit putten voor de toekomst. Maar herkenbaar is een politieke partij in haar keuze voor wat ze de belangrijkste opgaven vindt. En herkenbaar is een politieke partij wanneer ze niet rust op wat is bereikt, maar benoemt wat anders en beter moet.

Uitdagingen

Nu, anno 2021, en met een blik op de komende pakweg tien jaar, kan het CDA drie uitdagingen benoemen: recht doen, gezond leven, verschil verbinden.

1. Recht doen

Naar een eerlijke rechtsstaat voor iedereen

Ieder mens telt, ieder mens is gelijkwaardig aan de ander. Dat is helaas in de harde praktijk van alledag niet vanzelfsprekend. Hoewel artikel 1 van de Grondwet luid en duidelijk gebiedt dat mensen in gelijke gevallen gelijk moeten worden behandeld, ondervinden velen in ons land discriminatie.

In de eenentwintigste eeuw vragen digitalisering en andere technologische ontwikkelingen om rechten van mensen op een nieuwe manier te beschermen.

Dan zijn er nog vele vormen van criminaliteit en terrorisme die een bedreiging vormen voor het recht van mensen om in vrijheid en veiligheid te kunnen leven, in Nederland en wereldwijd.

Terwijl waar de overheid ons ten dienste hoort te staan om gelijkwaardige behandeling van burgers te bevorderen en bescherming tegen aantasting van vrijheid te bieden, ligt diezelfde overheid onder vuur. Een overbelaste overheid die lelijke steken laat vallen – om het zacht uit te drukken – wordt onderdeel van het probleem in plaats van de oplossing. Nodig is een nieuwe verhouding tussen burger en overheid, met een overheid die dienstbaar is aan de samenleving.

Een overbelaste overheid die lelijke steken laat vallen, wordt onderdeel van het probleem in plaats van de oplossing.

Het recht doen, houdt niet bij de landsgrenzen op. Het CDA beijvert zich ook voor internationale gerechtigheid en de internationale rechtsorde, de Europese voorop, en voelt een bijzondere band met de Caribische eilanden en landen in het Koninkrijk. Wij staan aan de kant van elk volk dat snakt naar vrijheid, waardigheid en democratie. Van Minsk tot Pyongyang, van Damascus tot Kabul.

2. Gezond leven

Naar een duurzame leefomgeving en leefstijl

De klimaatcrisis en de coronapandemie vertellen ons in alle urgentie dat de leefbaarheid van de aarde voor mens, dier en natuur op het spel staat. Het is van belang om de komende jaren nieuwe voorstellen te doen voor een gezonde leefomgeving en leefstijl. De aanpak van klimaatcrisis moet anders en beter. Van regelzucht naar innovatie. Van belasting van burgers naar ontzorging. Van de put in praten naar moed geven. De fundamentele doelen moeten helder zijn: Nederland moet in 2050 CO₂-neutraal zijn. Daarbij moet duidelijk zijn wat de tussentijdse doelstellingen zijn en waar de verschillende verantwoordelijkheden liggen. Er mag een moreel appèl uitgaan op sectoren en bedrijven die een grote bijdrage zouden kunnen leveren aan een betere leefwereld en desondanks hun verantwoordelijkheid niet nemen. En de overheid moet op haar beurt willen investeren in een groene industriepolitiek.

De coronapandemie heeft de kwetsbaarheden in de volksgezondheidszorg blootgelegd. In de twintigste eeuw voerden de zogeheten welvaartsziekten zoals hart- en vaatziekten de boventoon. Nu lijkt een nieuwe fase te ontstaan waarin infectieziekten zich kunnen vermengen met bestaande gezondheidsproblemen. Dat betekent dat we moeten leren omgaan met de aanwezigheid van virussen.

Voor het CDA zijn voor de komende jaren verschillende volksgezondheidsvraagstukken urgent. Er zal meer aandacht nodig zijn voor preventie, gedrag en leefstijl. Een groeiende groep ouderen, die extra kwetsbaar en steeds langer zelfstandig woont, verdient goede zorg en ondersteuning. Ook neemt al jaren de druk op de mentale gezondheid van jongeren en jongvolwassenen toe. We hebben elkaar nodig en we zijn verantwoordelijk voor elkaar.

3. Verschil verbinden

Naar een coöperatieve samenleving voorbij de scheidslijnen

We zijn het zicht op het gemeenschappelijk huis kwijtgeraakt. Door de samenleving lopen tal van scheidslijnen. Of beter gezegd: vouwlijnen. Want ondanks alle “scheidslijnen”, kloven” en “segregatie” leven we van dag tot dag met elkaar samen en blijven we met elkaar verbonden. Mensen vormen in al hun verscheidenheid een samenleving met elkaar, en dat als zodanig maakt dat ze een gemeenschap vormen.

Toch zijn de kansen op welvaart en gezondheid aanzienlijk hoger voor hogeropgeleide mensen dan voor lageropgeleide mensen. In ons welvarende land kunnen anderhalf miljoen mensen nauwelijks lezen en schrijven en hebben een miljoen mensen een inkomen op of onder de armoedegrens. Ook de brede middengroepen die op papier modale inkomens hebben of meer, weten niet of voor hen, hun kinderen, hun ouders onderwijs, zorg en wonen op een normale manier toegankelijk blijft.

Het CDA wil de solidariteit opnieuw vormgeven. Niet alleen op de traditionele manier met hervormingen voor de arbeidsmarkt en in de sociale zekerheid. Werk lijkt er meer dan ooit, maar de kansenongelijkheid is ook groter dan ooit. Daarom zal het CDA eerst en vooral inzetten op bestrijding van segregatie in het onderwijs, gezond leven voor iedereen mogelijk maken en een betere toegang tot de woningmarkt voor jong en oud.

Verschillen mogen er zijn. Sterker, we herkennen onze wederzijdse waardigheid juist in onze verschillen, in onze individualiteit. Onze identiteit ligt niet in onze universaliteit, maar in onze particulariteit. De uitdaging is dan ook niet om de verschillen ongedaan te maken, maar om mensen met al hun verschillende eigenschappen, vaardigheden en kennis gelijk te waarderen. Wanneer verschillen verworden tot tegenstellingen die leiden tot ongelijkwaardigheid en daarmee de waardigheid van mensen aantast, is politieke actie vereist.

Samen verantwoordelijk

Voor deze drie uitdagingen willen we samen verantwoordelijk zijn. Het politieke debat over de toekomst draait vaak om twee grootheden: om de rol van de staat en de markt, om supermarkt en superstaat. De christendemocratie kijkt anders. De eerste vraag in de christendemocratie is: wat voor samenleving is gewenst en welke waarden dienen leidend te zijn? Staat en markt zijn in dat perspectief onmisbaar, maar dienstbaar, ten dienste van een rechtvaardige en coöperatieve samenleving.

Het CDA-uitgangspunt gespreide verantwoordelijkheid is een belangrijk ordeningsbegrip voor ons perspectief op de samenleving. Dat begint altijd met het woord van John F. Kennedy: “Vraag niet wat jouw land voor jou kan doen, vraag wat jij voor jouw land kan doen.” Anders gesteld: mensen, organisaties, bedrijven en overheden dragen een eigen en gedeelde verantwoordelijkheid voor de schepping en het algemeen welzijn, om zowel persoon als gemeenschap te laten floreren.

Gespreide verantwoordelijkheid is een samenvoeging van de oude begrippen “subsidiariteit” en “soevereiniteit in eigen kring”. Subsidiariteit is een kernbegrip in de wijze waarop de overheid orde schept in de samenleving. Het gaat over de *juiste* maatschappelijke verhoudingen. Het gaat niet zozeer om het delen van verantwoordelijkheden op per definitie het laagste niveau (alsof laag per se beter is), maar op het juiste niveau. De verschillende posities en niveaus in de samenleving hebben volgens het subsidiariteitsbeginsel hun eigen waarde. Door uit te gaan van de mogelijkheden van elke maatschappelijk positie, komen de capaciteiten van de mensen in die betreffende positie het best tot hun recht. Elke positie is waardevol in het tot bloei brengen van het grotere geheel.

“Soevereiniteit in eigen kring” is de andere, wat ouderwets klinkende invulling van de gespreide verantwoordelijkheid. Deze soevereiniteit in eigen kring stond tegenover de gedachte van staatssoevereiniteit. Met “kring” werd niet bedoeld een bepaalde groep mensen, maar een levenskring of een sector. Het gezin, verenigingen, de kerk, het onderwijs, de wetenschap: het zijn allemaal opzichzelfstaande kringen die samen de samenleving vormen. Deze kringen danken hun bestaan niet aan de staat. Zij zijn trouw aan een eigen intern gezag vanwege hun zelfstandige karakter; intern waren ze zogezegd soeverein. De overheid heeft deze soevereiniteit van de verschillende levenskringen te respecteren en ze heeft de taak om bij botsingen tussen kringen de eerbiediging van de grenzen te bewaken of zelfs af te dwingen. En ook heeft ze de opdracht om personen in de kringen tegen machtsmisbruik te beschermen. Dit zou in het uiterste geval kunnen betekenen dat de overheid moet ingrijpen in het functioneren en in de regelgeving van een kring.

Kortom: in de christendemocratische visie op de inrichting van de samenleving is niet de staat het centrum van de samenleving. Het centrum is de samenleving zelf. De overheid moet het beter mogelijk maken om goed te leven en goed samen te leven. Dat wil niet zeggen dat de overheid slechts een “toefje” op de samenleving is. Integendeel.

De overheid vormt de ruggengraat van de samenleving. De overheid dient de samenleving door recht en vrede te handhaven (samenleving als rechtsgemeenschap), door de basisvoorwaarden voor een menswaardig bestaan te verzekeren (de samenleving als belangengemeenschap) en door burgerschap, onderwijs, cultuur en wetenschap te stimuleren (samenleving als waardengemeenschap).

De overheid is niet slechts een "toefje" op de samenleving, ze vormt de ruggengraat van de samenleving.

5. Politieke agenda

De drie uitdagingen voor de komende jaren zijn, zoals in hoofdstuk 4 benoemd: recht doen, gezond leven en verschil verbinden. Deze drie kunnen worden uitgewerkt in lijn met de vijftien wendingen van denken en doen in politiek en samenleving, zoals die in *Zij aan zij* zijn verwoord (zie *Zij aan zij*, p. 100-105.) Het zijn vijftien andere manieren van kijken naar de mens, de samenleving, de economie en het openbaar bestuur, die dat perspectief van een *Zij aan zij*-maatschappij dichterbij brengen en mensen bemoedigen op weg naar 2030 en verder.

Recht doen

Naar een eerlijke rechtsstaat voor iedereen

1. Versterking rechtsstaat

*‘Vrijheid, blijheid’ leek even leuk, maar bleek labiel en goedkoop. Vrijheid, verantwoordelijkheid en gezag zijn een steviger fundament. (Uit *Zij aan zij*)*

Beschaving onderscheidt zich in het borgen van de rechtsstaat. Voor christendemocraten begint het recht bij het uitgangspunt van menselijke waardigheid. Mensen hebben rechten omdat ze mens zijn, niet omdat de overheid ze die geeft. Dit betekent dat de gelijkwaardigheid van mensen tot uitdrukking komt in de bescherming van het leven, de keuzevrijheid van mensen om dat leven vorm te geven. Het maakt de overheid dienstbaar om die rechten en vrijheden te bewaken en te bewaren.

De democratische rechtsstaat is in christendemocratisch perspectief nooit alleen een formaliteit. Zij is een waardengemeenschap waarin gerechtigheid heersen moet. Dat wil zeggen dat de rechtsstaat ook een rechtscultuur veronderstelt: de deugden die voor een rechtsstaat van belang zijn, zoals als vrijheid, tolerantie en naastenliefde, moeten voortdurend worden beoefend. Want de democratie en de rechtsstaat zijn nooit een “rustig bezit”.

Op papier heeft Nederland misschien een fantastische rechtsstaat. Maar de praktijk stemt minder vrolijk. Want biedt de rechtsstaat ook bescherming aan mensen in nood, aan kwetsbare mensen? Biedt de rechtsstaat bescherming als er in je huis is ingebroken, als de overheid onterecht je uitkering stopt of kindertoeslaggelden terugvordert, als je op de vlucht bent, als je als hulpverlener PTSS hebt opgelopen, als je huis is verzakt door gaswinning? Het is niet normaal als individuele belangen van burgers niet gewogen worden bij de uitvoering van een wet, zoals bij de

Belastingdienst het geval was. Het is ook niet normaal dat van de bijna 1 miljoen aangiftes per jaar er zo'n 900.000 geseponeerd worden.

Ook in andere opzichten functioneert de rechtsstaat niet naar behoren. Ons liberale beleid ten aanzien van drugs, gekoppeld aan onze positie als handelsnatie met een grote financiële sector maakt Nederland de ideale plek om criminele activiteiten te ontplooiën, te financieren en de baten daarvan wit te wassen. We zijn hiermee een steeds grotere last voor andere landen. In Nederland zelf beginnen we langzaam ook de effecten te merken, en niet alleen door inmiddels twee moorden die hun aanleiding vinden in een rechtszaak tegen een topcrimineel.

Agenda om uit te werken:

- Denk na over hoe de Grondwet “bij de tijd” kan worden gebracht als invulling van een “nieuw sociaal contract” tussen burger en overheid.
- Ontwikkel plannen voor de verbetering en versterking van de toegang tot rechtsbescherming in Nederland.
- Doe voorstellen voor een sterke politieorganisatie die over voldoende middelen en mankracht beschikt. Politie en justitie hebben meer opsporingscapaciteiten nodig, vergelijkbaar met die van Italiaanse instanties. Het mag voor jongeren aantrekkelijker gemaakt worden om de politieacademie te volgen. Op veiligheid moet de burger kunnen vertrouwen in een democratische rechtsstaat. Dat begint met een wijkagent en fatsoen op straat en gaat door tot in cyberspace.
- Ontwikkel nieuwe plannen voor de bestrijding van de drugscriminaliteit. Want onze buurlanden weten het: Nederland is een “narcostaat”. Een fundamentele, structurele aanpak van de drugscriminaliteit, zowel justitieel als cultureel, moet Nederland van die naam “narcostaat” bevrijden. De opsporingsmogelijkheden moeten worden versterkt met gebruikmaking van een analyse van financiële gegevens. Ook is een verandering nodig van de manier waarop we denken over het gebruik van verdovende middelen.
- Blijf nadenken over creatieve voorstellen om het democratisch burgerschap te versterken. De democratische rechtsstaat moet gedragen worden door burgers zelf. Dat betekent dat burgerschap van jongs af aan moet worden geleerd, via opvoeding, onderwijs en participatie in het lokale activiteiten.

2. Meedoen mogelijk maken

De straf op bewegen en talent verlamt het sociale zekerheidstelsel en de opheffing daarvan zorgt dat mensen niet meer onnodig langs de kant staan. (Uit Zij aan zij)

“Nederland is ziek”, zei Ruud Lubbers in 1990 over de vastgelopen arbeidsmarkt en sociale zekerheid. Hans Borstlap herhaalde die woorden onlangs over de arbeidsmarkt

en sociale zekerheden nu. Als Lubbers ons vandaag ergens kan inspireren is het in de hervorming van verlammingen voor talent en inzet in deze nieuwe eeuw. Dát is de echte betekenis van de noodzaak van een nieuw sociaal contract.

De fiscus in Nederland wordt steeds meer een probleem met zijn ondoorgrondelijk systeem van kortingen, toeslagen, aftrekposten en bureaucratisch sturende of beperkende maatregelen. Een agent, docent of verpleger kan door meer te gaan werken netto minder overhouden voor het gezin. Geen wonder dat er een lerarentekort is en er “te weinig handen aan het bed” zijn. Wie zich extra inzet wordt bestraft en dat in een land met een tekort aan cruciale vakmensen.

De arbeidsmarkt kent tegelijkertijd schrijnende voorbeelden van uitbuiting, werkende armen en grote groepen mensen die helemaal niet meer aan de slag komen. CDA'ers hebben zorg voor de kwetsbaren en armen, voor mensen die in nood zijn en niet op eigen kracht verder kunnen. Het is een onderdeel van gerechtigheid dat de overheid omkijkt naar mensen die om wat voor reden dan ook moeite hebben om in hun bestaan te voorzien. De overheid is een schild voor de zwakke.

Ongewild niet werken is niet slechts een economisch, maar ook mentaal en moreel probleem. Blijvende werkloosheid ondergraaft de solidariteit en maakt sociale zekerheid tot een stelsel van onverschilligheid. Het biedt geen zekerheid voor wie dat echt nodig hebben en moedigt niet aan je meer in te zetten, extra te leren, bij te spijkeren en kansen te pakken voor diegenen die dat kunnen.

Juist christendemocraten willen voor ieder mens en elk talent een wenkend perspectief dat deelname aan het werkzame leven en de civil society bevordert en beloont. Dit uitzicht begint bij de erkenning dat ieder mens van waarde is met zijn eigen unieke talenten. Mensen maken wat van hun leven en van hun inzet voor elkaar. Die christendemocratische visie blijft even actueel als bemoedigend, juist in een tijd van pandemie en crisis.

Agenda om uit te werken:

- Ontwikkel nieuwe ideeën over het levenlang ontwikkelen. In de publieke en semipublieke sector moet dat een vast, structureel onderdeel van elke loopbaan worden. Het meeste leren vindt plaats op de werkvloer, het leren in de praktijk. De scholingsplicht van werkgevers (sinds 2015) legt de verantwoordelijkheid vast in de werkkring van de werknemer en is bestendig door jurisprudentie.
- Doe concrete voorstellen voor de invoering van de basisbaan, een baan met begeleiding, als opstap voor mensen die langdurig in de bijstand zitten en zelf geen werk kunnen vinden. In een samenleving van het nieuwe sociaal contract waar iedereen meedoet, mag een uitkering nooit een eindstation zijn. (Zie het WI-rapport *De baan als basis*, 2018.)

- Hanteer bij de hervorming van het toeslagenstelsel de uitgangspunten betrouwbaarheid en begrijpelijkheid. Toeslagen worden vervangen door ze persoonlijk te maken. Dit vermindert verrassingen en belastingenschulden die ontstaan als de huishoudsamenstelling van mensen verandert. En vermogen moet redelijk en begrijpelijk worden belast. (Zie het WI-rapport *Betrouwbaar belasten*, 2020.)
- Pleit voor een regelmatige herijking van het sociaal minimum, dat realistisch is over hoe mensen samenleven en wat de draagkracht van mensen is. Koopkrachtplaatjes zijn dan niet meer nodig.
- Werk aan een herstelplan voor de sociale werkvoorziening in de vorm van Sociaal Ontwikkelbedrijven samen met de sociale partners in steden en regio's.
- Ontwikkel een ambitieus programma voor de integratie van nieuwkomers, in combinatie met wonen, opleiding en werk. Goed integratiebeleid heeft als doel dat nieuwkomers zich snel thuis voelen in Nederland en zich inzetten voor goed burgerschap, met alle rechten en verantwoordelijkheden van dien. (Zie het WI-rapport *Breed kijken. Vluchten, migratie en sociale samenhang in mondiaal perspectief*, 2020.)

3. Versterking lokaal bestuur

Overheden en publieke organen moeten worden bevrijd van de angst en de eenvormigheid die het systeemdenken hen oplegt en afdwingt. (Uit Zij aan zij)

Sinds halverwege de negentiende eeuw is Nederland een eenheidsstaat met één belastingstelsel waarbij het iedereen vrij staat om zich te vestigen in een gemeente naar keuze. Deze vrijheid was ook wel nodig door de opkomst van een moderne economie waarin werkgelegenheid over de tijd kan variëren per regio.

Gemeenten en provincie hebben hun eigen taken, die de afgelopen decennia nogal aan verandering onderhevig waren. Lokale en provinciale besturen hebben in de loop van de tijd steeds meer verantwoordelijkheden en taken gekregen. Gemeenten zijn sinds 2015 verantwoordelijk voor jeugdzorg, werk en inkomen en zorg aan langdurig zieken en ouderen. Met de omgevingswet komt binnenkort een grotere ruimtelijke ordeningstaak bij de gemeenten te liggen. Met de regionale energiestrategieën wordt de komende jaren op regionaal niveau een belangrijk deel van de klimaatopgave belegd.

In christendemocratisch perspectief is decentralisatie als zodanig een goede ontwikkeling. Subsidiariteit betekent immers dat de gemeenten en regio's maximale bewegingsruimte moeten krijgen om tot bloei te komen en de uitdagingen aan te kunnen. Toch is het de vraag of altijd sprake is van daadwerkelijke decentralisatie. In de praktijk is in het Nederlands bestuurlijk bestel namelijk vaak centralisme te

zien: ondanks de beleden decentralisatie worden er steeds meer zaken toch weer op landelijk niveau geregeld. Hoezo “decentraal wat decentraal kan en centraal wat centraal moet”? Hoezo “differentiatie” als uitgangspunt?

Gemeenten en provincies worden soms beschouwd als uitvoerings-organisaties van het Rijk. In de opeenvolgende decentralisaties is een systeem gegroeid waarbij de Rijksoverheid taken naar de gemeenten overhevelt met ingebouwde “prikkel” om gemeenten te stimuleren om verantwoord beleid te voeren. Voor het voeren van sociaal beleid, maatschappelijke hulp en jeugdzorg is echter een situatie ontstaan waarbij het voor gemeenten onduidelijk is wat de financiële consequenties zijn van hun daden. Zo kan het aan het werk helpen van een werkloze leiden tot een positief, negatief of nihil effect in de volgende jaren, afhankelijk van de precieze situatie. Dit is onwenselijk.

In het algemeen moet bezien worden of het wel functioneert om gemeenten op zodanige wijze “prikkel” mee te geven: financiële stimulansen in de overheidssector tussen de verschillende niveaus. De publieke zaak zou geordend moeten zijn in de vorm van overleg, normen en wettelijke regels. Er bestaat geen “BV Nederland” en ze heeft geen dochterbedrijven.

Agenda om uit te werken:

- Ontwikkel nieuwe perspectieven voor een juiste verdeling van verantwoordelijkheden op de *juiste* niveaus (centraal of decentraal) en maak inzichtelijk wat decentralisaties betekenen voor de kwaliteit van het openbaar bestuur. De overheid moet krachtig zijn en tegelijkertijd subsidiair georganiseerd zijn. Subsidiair betekent niet per definitie dat verantwoordelijkheden op het laagste niveau moet worden belegd, veelmeer gaat het om het juiste niveau. Regionale zaken die specialisatie vereisen, passen beter bij de regio dan bij de gemeente. Zaken die te maken hebben met onvermijdbare risico's (ziekte, invaliditeit) passen weer beter bij de rijksoverheid.
- Werk praktisch uit hoe de gemeente daadwerkelijk de eerste overheid kan zijn. Geef gemeenten daarbij langjarige financiële zekerheid nu de overheidsfinanciën op orde zijn. Differentiatie moet het uitgangspunt zijn: ieder het zijne in plaats van allemaal hetzelfde. Verschil in beleid moet beter mogelijk zijn. De rijksoverheid moet niet langer gestandaardiseerd beleid voor het hele land ontwikkelen, maar wettelijke barrières wegnemen die differentiatie in de weg staan.
- Denk na over mogelijkheden om de gemeenteraden te versterken, in kennis, mankracht en vaardigheden. Macht en tegenmacht is in een democratie essentieel, niet alleen in het nationale parlement.

4. Dienstbare overheid

De overheid bekwaamt zich in de kunst van het overlaten aan de civil society, samenlevingsverbanden en markt en komt zo los van de neiging naar een uitdijend apparaat dat functioneert vanuit beheersingsdrang. (Uit Zij aan zij)

Er waren vasthoudende Kamerleden als Pieter Omtzigt, parlementaire enquêtes als die onder voorzitterschap van Chris van Dam, en onvermoeibare journalisten als die van *Trouw* en RTL voor nodig. Maar het drong dan toch door dat publieke diensten niet altijd doordesemd zijn van een “public spirit”. De apparaten waarmee overheden hun taken doen uitvoeren zijn meer en meer losgeraakt van zowel die taken zelf als de geest waarmee zij uitgevoerd hadden moeten worden. De complexiteit van die taken leidde daarbij niet tot slimme, kritische herijking van hun doel, hun aanpak en hun impact op burgers, maar tot “verzelfstandiging”, uitdijende detaillering en een noodverband voor elke nieuwe complicatie. Dat moest wel fout gaan en dat ging het ook.

Het is een ereplicht voor politieke partijen, en dus ook voor het CDA, om de verhouding van burgers en overheden gezond te maken en gekenmerkt door wederzijds respect. Dat is ook nodig om het noodzakelijk gezag van democratie en rechtsstaat niet nog verder te laten beschadigen, juist in tijden van polarisatie en crisis. Een zelfkritische analyse van wat de kerntaken en wezensopdracht van de overheid in deze eeuw zijn ontbreekt en zogeheten “radicale ideeën” en “nieuw leiderschap” uit liberale hoek blijven aan de oppervlakte steken. Zo’n analyse moet uitgaan van de wezensvraag wat eigenlijk de bedoeling was en nog is van overheidsingrijpen en -instituten. En die apparaten moeten daarbij hun oorspronkelijke opdracht hervinden. Dat geldt voor organen als DUO, COA’s, UWV, IND en grote delen van de fiscale organisatie.

Herstel van een correcte en dienstbare organisatie en uitvoering van publieke taken is geen logistiek-bureaucratisch proces. Het vereist ingrijpende culturele en mentale herijking en de bereidheid bittere lessen te trekken. Dat herstel kan slagen als in nauwe samenwerking met mensen met visie uit de civil society daartoe een krachtige en volhardende lange termijn strategie in gang gezet kan worden.

Agenda om uit werken:

- Geef voor een herijking van publieke diensten de opdracht aan een regeringscommissaris, met kabinetsrang, om een grondige hervorming in te richten en samen met de civil society daarvan de leiding te nemen.
- Verken leerzame en succesvolle vormen van uitvoerende diensten voor publieke taken in landen als Estland, Singapore en Beieren. De Amerikaanse “Taxpayer Advocate” zou een Nederlandse versie moeten krijgen.

- Blijf voorstellen doen voor versterking van de ambtelijke ondersteuning van de Staten-Generaal (de griffies) naar Europees voorbeeld. En blijf scherp op het oprecht naleven van de ministeriële verantwoordelijkheid en de informatieplicht aan de Staten-Generaal in het samenspel tussen kabinet, beide Kamers, Hoge Colleges en rijksdienst.

Gezond leven

Naar een duurzame leefomgeving en leefstijl

1. Gezonde leefwereld: vitale steden en regio's

Steden zijn een krachtig thuis en daarom is het essentieel dat hun sociale samenhang, leefomgeving en mobiliteit impulsen krijgen. Krimpregio's verdienen nieuw toekomstperspectief. (Uit 'Zij aan zij')

Nederland kent geen stad of streek zonder eigen lied of feest, zonder eigen smoel, kleur of historie. Steden en streken bieden geborgenheid en identiteit, ze bieden een "thuis". En daarom is het zo belangrijk te investeren in vitale steden en streken.

Wereldwijd is sprake van een ongebreidelde verstedelijking. Door de samenkomst van steeds meer en steeds meer verscheidenheid aan mensen worden steden broedplaatsen van creativiteit, innovatie, politieke macht en economische bedrijvigheid. Zulke reusachtige concentraties leiden daarbij altijd ook tot concentratie van spanningen, van armoede, vervuiling en tekorten aan van alles, zoals woningen, schone lucht en rust.

Landelijke gebieden kennen daartegenover heel eigen problemen, niet alleen vanwege het feit dat ze verdwijnen in suburbanisatie dankzij zulke stedelijke expansie en bloei. Wegtrekkende jongeren, een daarmee krimpende arbeidsmarkt en het verval van publieke voorzieningen zijn ontwikkelingen die we overal in Europa en andere hoogontwikkelde naties in hun marginale streken zien gebeuren.

Dat is geen reden tot fatalisme of reactionaire polarisatie van krimpgebieden tegen groeikernen. Het woord krimpgebieden doet al geen recht aan de vitaliteit die aanwezig in deze regio's. Er is hier veel meer levendigheid, gemeenschapszin en creativiteit dan vaak wordt gesuggereerd. Nodig zijn nieuwe verbindingen tussen stedelijke en niet-stedelijke gebieden, zodat zij elkaars sterke punten weten aan te moedigen en elkaars knelpunten kunnen aanpakken.

Agenda om uit te werken:

- Ontwikkel een Nationaal Woonplan om het woningtekort op te lossen. Alle oplossingen zijn denkbaar: van bouwen in het groen tot een nieuwe stad. Maar het credo kan niet alleen "bouwen, bouwen, bouwen" zijn. Het is ook

nodig om creatief na te denken over het beter benutten van bestaande, grote woningen of het veranderen van kantoor- en bedrijfspanden in woningen. (Zie het WI-rapport *Onder dak. Bouwstenen voor een toegankelijke woningmarkt voor iedereen*, 2019.)

- We moeten opnieuw nadenken over ruimtelijke ordening, om ook in de toekomst voldoende ruimte te creëren voor wonen, werken en natuur. Nieuwe gebiedsontwikkelingen, landaanwinningen, een luchthaven aan zee of zelfs een nieuwe stad zijn de schaal waarin we moeten durven denken.
- Bedenk plannen voor een slimmer, flexibeler, groener, veiliger, intensief en betaalbaar mobiliteitssysteem waarin “hubs” alle mogelijke vormen van vervoer samenbrengen en met elkaar laten schakelen. Dat versterkt de praktische invulling van goed samenleven in elke streek en stad. En daarmee wordt de concrete spankracht en ruimte voor regionale cultuur en identiteit vergroot.
- Doe voorstellen voor een urbaan OV in de Randstad dat als een permanent en zeer intensief “metro-netwerk” functioneert en een nationaal en Europees net van hoogwaardige, zeer snelle aansluitingen bedient naar sterke concentraties in de regio als Brainport Eindhoven, kennisstroken als Groningen, Twente en Maastricht en naar steden in buurlanden als Brussel, Londen en Düsseldorf.
- Ontwikkel een langetermijninvesteringsagenda voor krimpgemeenten naar het model van Rotterdam Zuid, zodat deze in een demografische en economische transformatie kunnen herleven door innovatieve verbindingen met hun regio en met naburige stedelijke centra en concentraties van bloei.
- Ook de Caribische regio binnen ons Koninkrijk - met Aruba, Curaçao en Sint Maarten en als delen van Nederland Bonaire, Sint Eustatius en Saba - verdient nieuw perspectief. Ze is kwetsbaar door kleinschaligheid en sociale achterstanden. Haar potentie om op basis van het grotere verband van het Koninkrijk een “hub” te vormen van voorspoed in de regio, verbonden met Amerika en Europa, moeten echt worden ontwikkeld en benut.

2. Maatschappelijk verantwoord ondernemen

In het brede welvaartsbegrip staat het Rijnlandse model voorop, als rem op het ‘gigantisme’ van markt- en machtsconcentraties en als nadruk op de waarde van de menselijke maat in de economie. (Uit Zij aan zij)

“The cynic knows the price of everything and the value of nothing”, zei Oscar Wilde eens. Dat geldt ook voor de sociaal-economische orde: Sinds de val van de Muur zijn er steeds meer maatregelen gekomen die afbreuk doen aan de waarde van de menselijke maat in de economie.

De aandeelhouder kreeg een groter deel van het bedrijf ten koste van de andere participanten in een onderneming. Nieuwe regelgeving leidde ertoe dat ondernemingen gemakkelijker kunnen worden opgeknipt waarvan sommige onderdelen werden doorverkocht of afgestoten. Het werk binnen de onderneming verschoof van het aangaan van een relatie met degene die het werk uitvoert (het in dienst nemen van werknemers) naar een transactiebasis waarbij het werk uitgevoerd wordt door mensen die worden ingehuurd, vaak op zzp-basis. Meer en meer kwam het belang te liggen op de kortetermijnwinst in plaats van de langetermijnwaarde van de onderneming.

Christendemocratische politiek wil dat economische activiteit dienstbaar is aan het welzijn van de mensen. Economische groei als zodanig blijft nodig omwille van de welvaart en het welzijn. Maar niet slechts een kleine groep mag profiteren. Nodig is een maatschappelijk-economisch stelsel waarvan het bestuur van een onderneming zich verantwoordelijk voelt voor alle belanghebbenden in en rond de onderneming in plaats van alleen de investeerders. We zien op dit punt al hoopvolle ontwikkelingen, die aanmoediging, versterking en verbreding verdienen.

Nederland kent een rijke traditie op het gebied van “corporate governance”, het deugdelijk bestuur van een onderneming en het toezicht daarop. Rijnlands denken, heet dat in de christendemocratie. Wij verwachten enerzijds van besturen van bedrijven op een evenwichtige manier rekening te houden met de economische en maatschappelijke belangen van alle belanghebbenden. Anderzijds lijkt de regelgeving, Europees en ook nationaal, steeds meer nadruk te leggen op het behalen van zoveel mogelijk rendement op de korte termijn. Dat betekent dat bedrijven zich beter moeten kunnen beschermen tegen vijandige overnames. Een dergelijke overname past niet in de Nederlandse cultuur. Daartegenover zullen bedrijven meer verantwoordelijkheid moeten nemen voor het scholen van hun werknemers. Investeren in vakmensen is investeren in een innovatieve economie.

Agenda om uit te werken:

- Ontwikkel nieuwe perspectieven voor het deugdelijk bestuur, het toezicht en de medezeggenschap van beursgenoteerde bedrijven. In het toezicht een commissaris die gekozen is door de werknemers.
- Met multinationals en het MKB moet de dialoog worden aangegaan over de rol die het bedrijfsleven zou moeten spelen bij klimaatbeleid, een inclusieve arbeidsmarkt, belastingmoraal en transparantie.
- Doe voorstellen om bedrijven beter te beschermen tegen vijandige overnames. In het ondernemingsrecht zouden meer mogelijkheden moeten komen die die bescherming verbeteren.
- Ontwikkel plannen samen met het bedrijfsleven om meer werk te maken van de scholing van werknemers en het levenlang ontwikkelen.

3. Gezonde leefomgeving

De klimaat- en energietransitie in de komende decennia bieden Nederland kansen voor menselijke bloei en economische groei. (Uit Zij aan zij)

Rentmeesterschap is één van de kernwaarden van de christendemocratie. Dit begrip betekent: creatief doorgeven wat van waarde is. Het is geen passief, maar een actief begrip. Het gaat niet alleen om bewaren wat goed is, maar ook om vruchtbaar maken, verbeteren, innoveren. Rentmeesterschap gaat ook over solidariteit. De aarde is ons gemeenschappelijk huis. Dat betekent dat onze verhouding tot de aarde en onze medemens in het teken dient te staan van zorg en respect, niet van uitputting en uitbuiting.

De gevolgen van klimaatverandering worden wereldwijd snel zichtbaar. Klimaatverandering is niet iets van de verre toekomst of een abstract probleem, we zitten er al midden in. Het klimaatprobleem is heel concreet: het heeft te maken met een gebrek aan schone lucht, een groene leefomgeving, een veelheid aan planten- en diersoorten. De rapporten van het IPCC laten een inmiddels herkenbaar beeld zien: de opwarming van de aarde leidt tot extremer weer: tot extreme regenval, maar ook tot extreme droogte. Met alle gevolgen voor het leven en het samenleven.

De sleutels voor de oplossing van het klimaatvraagstuk liggen bij de overheid, de wetenschap en het bedrijfsleven, maar de noodzakelijke transitie is onmogelijk als burgers niet meedoen. Duurzaamheid begint thuis, in de eigen leefomgeving. Echt “duurzaam” betekent immers: vervlochten met de menselijke leefomgeving, inspelend op haar mogelijkheden en rekening houdend met haar beperkingen.

Wat ons te doen staat is om aan te geven *hoe* Nederland en de Nederlander een bijdrage kan leveren. Zodat klimaatverandering geen zwaard van Damocles meer is, maar een probleem waar de wereld voor staat en waar mensen die zich geroepen weten een bijdrage aan kunnen leveren. Zoals in veel landen het probleem van schoon drinkwater voor miljoenen mensen een probleem is, of het gebrek aan perspectief voor jongeren. Voor hen is de bestrijding van het klimaatprobleem helaas een “luke” die zij zich niet kunnen veroorloven. Wij moeten dat erkennen en onze verantwoordelijkheid nemen, evenredig aan de grootte van het probleem.

Agenda om uit te werken:

- Formuleer een christendemocratisch perspectief op groene industriepolitiek. (In navolging van het position paper *Perspectief voor boeren*, 2021, van WI en Tweede Kamerfractie samen.) Overheden zouden samen met het bedrijfsleven en kennisinstellingen moeten kijken wat nodig is om de CO₂-uitstoot in 2050 naar nul te brengen, om het verdienvermogen van Nederland te versterken en technologieën te ontwikkelen die ook elders in de wereld kunnen worden toegepast. Nodig is een proactieve en risicodragende

overheid. En ook is een gunstig, stabiel investeringsklimaat voor bedrijven van belang.

- Ontwikkel een visie op de rol van de overheid, markt en samenleving bij de klimaat- en energietransitie. Niet altijd duidelijk is wat het doel of de tussentijdse doelen zijn en wanneer de overheid welke instrumenten (informatie, regelgeving, wetgeving, heffingen, subsidies) dient in te zetten. Voor alles is het belangrijk dat het klimaatbeleid beter verankerd raakt in de samenleving.

4. Gezonde leefstijl

Expansie van medische middelen en behandelingen mag niet als oplossing worden gezien van andere, vaak sociale en geestelijke nood. (Uit Zij aan zij)

De beloningsstructuur in de gezondheidszorg is merkwaardig. Zo betalen we mensen pas als iemand ziek is geworden, niet wanneer hij erin slaagt om iemand gezond te houden. Je ziet het door de hele samenleving heen. Gezonde voeding is duurder dan slecht voedsel. Een Netflix-abonnement is goedkoper dan een abonnement van de sportschool. En hoewel goed bewegen en gezond eten het aanslaan van een therapie tegen kanker vele malen succesvoller maken, komen deze zaken niet in een basispakket, maar een nieuwe duurdere therapie wel.

We zijn in de afgelopen jaren succesvol geweest als het gaat om het terugdringen van roken, maar alle zeilen zullen we moeten bijzetten om overgewicht, overmatig drankgebruik en de consumptie van drugs tegen te gaan. Soms omdat de culture trend overheersend is. Zo hoor je: “Wat is er nu mis met een jointje of een drankje?”. Maar de kinderen van de rekening zijn te vaak mensen met een kleinere beurs en zij die minder lang onderwijs hebben genoten.

Agenda om uit te werken:

- Ontwikkel een christendemocratisch perspectief op het onderwerp gezonde leefstijl, op gezondheidsbevordering en preventie. Er is een overvloed aan preventiebeleid. Maar aan fundamentele afwegingen ontbreekt het. Wat is de gezondheid die wordt nagestreefd? Welke middelen daartoe zijn proportioneel? Wat mag van personen verwacht worden, wat van organisaties in de samenleving en wat van de overheid?
- Denk na over maxima aan de hoeveelheid toegevoegde suiker en zout in voedselproducten en denk na over een verbeterde informatievoorziening door een stoplichtsysteem op verpakte voedingsmiddelen (naar Brits voorbeeld).
- Support goede maatschappelijke initiatieven, zoals het project van “De Gezonde Generatie”, een initiatief van twintig gezondheidsfondsen om jongeren een gezonde basis, leefstijl en omgeving te bieden.

Sportverenigingen zouden in staat moeten worden gesteld om jong en oud te stimuleren om naast goed te bewegen ook gezonder te gaan eten.

- Verken hoe de wet- en regelgeving zo kan worden aangepast dat het voor zorgaanbieders en verzekeraars lonend wordt om te investeren in preventie en gezond leven.
- Ontwikkel een christendemocratisch perspectief op medische ethiek rond het begin van het leven. De technische mogelijkheden lijken soms eindeloos. Maar wat is onze visie op het leven, op het ongeboren leven? Wat is ons ethisch perspectief op genetische modificatie en embryoselectie?

5. Land van morgen

Meer gedurfd investeren in de toekomst en in technologische en sociale innovaties is allereerst het fundament leggen voor een land van scheppingsdrang, samenwerken, vertrouwen en het bevorderen van ieders talenten. (Uit Zij aan zij)

Technologische en sociale innovaties hebben de komende decennia een grote impact op de welvaart en het welzijn van mensen, landen en hele werelddelen. Van Nederland en heel de EU vereist dit meer gedurfd investeren in die toekomst en daarmee het fundament leggen voor een land dat blijft bloeien door zijn scheppingsdrang, door samenwerken, vertrouwen en het bevorderen van ieders talenten.

Ondernemingszin, nieuwsgierigheid en innovatiekracht hebben door de eeuwen Nederland tot een van de welvarendste delta's op aarde gemaakt. Is die delta vol vernuft, talenten, rijke cultuur en saamhorigheid dat ook nog als een land van morgen? Die vraag is nog pregnanter nu. Corona begon als gezondheids crisis en werd wereldwijd een economische en een systeemcrisis die de kwetsbaarheid van onze economie en arbeidsmarkt deed voelen. Maar ook die van onderling vertrouwen en solidariteit.

In de komende decennia moeten wij gericht investeren om Nederland die toonaangevende en welvarende delta te maken en te houden en dat vereist denken ver voorbij een enkele kabinetsperiode en denken ver voorbij nationale grenzen en beperkingen. Visie is hier nodig, ook in Europa, volharding en geduld ook en durf en ambitie, zoals Hoekstra's Humboldt-rede deze centraal stelde. En iedereen is nodig zodat we alle talenten en ieders gemeenschapszin zowel maatschappelijk, economisch als in kennisvernieuwing kunnen ontplooiën.

Agenda om uit werken:

- Ontwikkel een intensieve en structurele aanpak van laaggeletterdheid en hoogwaardige inzet voor inburgering en van een optimaal onderwijsniveau vanaf de jongste jaren voor elk kind. Stapelen, kansen pakken en laatbloeiers stimuleren zijn daarbij onmisbaar.

- Ontwikkel plannen voor een beter en stabiel investeringsklimaat in Nederland. Nodig is een groei van het Nationale Groeifonds, dat investeringen nadrukkelijk richt op de nieuwe infrastructuur voor kennisvernieuwing, talentbevordering en sectoren waarin Nederland leidend kan zijn en blijven.
- Investeer in regionale initiatieven die MBO, HBO en WO bijeenbrengen met bedrijven en organisaties tot sterke kenniscentra van publieke en private samenwerking en die combinaties de krachtcentrales maken van een lerende economie en levenlang ontwikkelen.
- Ontwikkel een offensief innovatiebeleid met Europese partners in het onderzoek en het bedrijfsleven dat verbindingen legt tussen technologie en sociale vernieuwing (levenlang ontwikkelen, personeelsbeleid), juist om een eenzijdige materiële focus tegen te gaan.
- Ontwikkel een nieuwe “Made in Europe”-strategie ter bescherming van de leveringszekerheid van vitale producten en diensten en als geopolitieke strategie bij cruciale hightech sectoren als kunstmatige intelligentie, ruimtevaart, bioscience en voedsel en bij klimaatadaptatie.

Verschil verbinden

Naar een coöperatieve samenleving voorbij de scheidslijnen

1. Cultuur als drager van een gemeenschappelijke moraal

We leven niet in de BV Nederland, maar in een boeiende polderdelta en een land van regio's met elk hun eigen karakter, waar samenwerking het uitgangspunt is. Het is een gedeelde verantwoordelijkheid om deze vitaal en veilig te houden. (Uit Zij aan zij)

Vraag bij onze burens van dichtbij en veraf naar Nederland en je krijgt een rijke verzameling beelden, woorden, namen en gedachten. Van ‘kijken kijken niet kopen’ tot Rembrandt, “Kroeiff”, Spinoza, Maxima, Frau Antje en “Het Meisje met de Parel”. Nooit hoor je “De BV Nederland!”, maar juist wel ontzag en fascinatie voor molens, Deltawerken, polders, schilders en “Dance”. Ons land heeft zich door de eeuwen ontplooid als een boeiende delta waar heel de wereld langs kwam en op bezoek komt. Poort van Europa, knooppunt van het dataverkeer over continenten, kruispunt van handelswegen, van “Vrede en Recht” en van kunstenaars en ondernemers.

Hier was altijd wel plek, ook al vinden sommigen ons land vol. Hier was vernuft en kunstzin, ook al was men op de penning. Een kleurrijk land, eigenwijs en ondernemend, bouwend aan dijken en verkennend over wereldzeeën. Samenwerken

en verdraagzaamheid oefenen om met al die verschillen en eigenheimers er iets van te maken. Iets moois, iets van waarde en iets voor iedereen.

Die zogeheten cultuuroopdracht hoort bij de Nederlanders: ze verstaan hun taak om het land in alle samenlevingsverbanden verantwoord te beheren, te bebouwen en te bewerken. Cultuur is dan ook meer dan het alledaagse mooi maken. Zij is ook meer dan erfgoed. De cultuur geeft ons vooral beelden, woorden en getuigenissen die ons vertellen wie wij zijn en wat ons vormt. De rijke cultuur van ons land, die nauw verbonden is met de Europese beschavingsgeschiedenis, daagt ons ook nu nog uit die te koesteren en te ontvouwen voor de generaties na ons.

Wezenlijk voor een bloeiende beschaving van blijvende betekenis is het oog voor talent. Mensen tot hun recht laten komen, het beste van zichzelf laten geven. Cultuur en kunst verdienen evenveel waardering en kansen als al die andere manieren waarop wij talentbevordering alle ruimte geven. Of het nu ondernemerschap, artistieke scheppingskracht, wetenschappelijk vernuft of spirituele en sociale zeggingskracht is, zij verrijken samenleving, cultuur en welvaart. Het stimuleren van de talentvolle durf en het koesteren van cultureel erfgoed en artistiek talent zijn daarom voor christendemocraten één geheel. Zij zijn onlosmakelijk verbonden met het rentmeesterschap van de schepping en de beschaving.

Agenda om uit werken:

- Ontwikkel een nieuwe christendemocratische visie op cultuur. Kunst en cultuur behoren tot de mentale infrastructuur en de sociale steunberen van een land. Zij houden ons een spiegel voor en zeggen ons wie wij zijn en wat ons vormt.
- Ontwikkel een nieuwe visie op emancipatiepolitiek. Emancipatie van kwetsbare mensen is zo belangrijk dat ze niet aan de overheid mag worden overgelaten. In christendemocratisch perspectief is emancipatie in eerste instantie een maatschappelijk proces, en geen beleidsinstrument van de overheid waarmee burgers “bij de tijd” moeten worden gebracht.
- Blijf creatieve plannen ontwikkelen voor de invoering van de maatschappelijke dienstplicht voor jongeren na hun middelbare schooltijd. Samenleven betekent dat mensen niet alleen rechten hebben, maar ook verantwoordelijkheden. Voor jongeren is het goed om te leren een bijdrage te leveren aan het goede samenleven en samenwerken.

2. Jonge gezinnen

Politiek beleid stelt de mensen en heel hun levensloop centraal, van hun kwetsbare, kansrijke jeugdijaren tot het omzien naar elkaar op hoge leeftijd. (Uit Zij aan zij.)

In het politiek beleid zal de gehele levensloop van mensen centraal moeten staan, van kwetsbare, maar steeds weer kansrijke jeugdijaren tot het omzien naar elkaar op hoge leeftijd. Dit vraagt om voorbij systeemdenken, ambtelijke modellen en ideologische stokpaardjes aan te sluiten bij de levende praktijk van goed samenleven. Van het “bonum commune”.

In veel gesprekken kwam de kwetsbare positie van jonge gezinnen naar voren. Hun levensloop wordt gevormd door wat het CDJA en de SER-jongeren een giftige cocktail van studieschulden, flex en verwaarloosde volkshuisvesting noemen. CDA'ers zien in stad en land grote aantallen kinderen die in armoede opgroeien. Zowel materieel als in culturele en immateriële zin. Het complexe stelsel van kinderopvangtoeslag waarmee jonge ouders worden opgepadeld en de “succes-cultus” waaraan al jonge kinderen door sociale media worden blootgesteld, jagen dit aan.

Het CDA wil optimale voorwaarden en waar nodig bescherming voor de levenskracht van gezinnen. In families vol respect en warmte ligt het fundament van een samenleving waarin mensen niet alleen voor zichzelf kiezen, maar allereerst voor een ander. Daar leert ieder kind de waarde van relaties die verantwoordelijkheden met zich meebrengen.

Beleid van overheden – ook die buiten Den Haag – moet daarom aansluiten bij het familieverband en deze versterken in plaats van vervangen door instituties. Dat vraagt om wederzijds vertrouwen in een aanpak die ouders uit de ratrace haalt en de mogelijkheid geeft tot bemoedigende, ontspannen verbindingen tussen werken, leren, zorgen en rusten.

Agenda om uit te werken:

- Investeer in een verruiming van de kindregelingen om jonge ouders extra ondersteuning te gunnen in de vorm van meer betaald verlof na de bevalling, meer kinderopvang en betere faciliteiten om de combinatie van werk, zorg voor het gezin, mantelzorg en maatschappelijke betrokkenheid vol te houden.
- Nodig is een nieuwe regeling voor de kinderopvang waarbij de opvang rechtstreeks wordt betaald door de overheid via de werkgever met een beperkte inkomensafhankelijke bijdrage voor de ouders.
- Ontwikkel plannen voor een zilvervlootrekning van de eenentwintigste eeuw. Niet het maken van schulden, maar sparen moet lonen. Jongeren moeten niet opgepadeld worden met torenhoge schulden als straf voor hun inzet in studie, stages en kennisverwerving.
- In een Nationaal Woonplan moet een kwart van de nieuwbouwwoningen wordt gereserveerd voor starters en gezinnen. Een betaalbaar huis biedt een fundament voor het gezin als de hoeksteen van de samenleving. Het

woningaanbod moet eigentijdser worden gepland, verbonden met de actuele levensloop van jongeren en ouderen.

3. Ouderen als inspirerend voorbeeld

Vergrijzing is een uitdaging om ouderen als rolmodellen te zien. (Uit Zij aan zij.)

“Je zou niet oud moeten zijn voordat je wijs was”, zegt Shakespeare over *King Lear*. De idee dat ouderen wijs zijn en levenservaring hebben wordt gedeeld door alle culturen. Ouderen zijn een bron van levenswijsheid die ze delen met jongeren. Wie ouder is heeft meer geduld, raakt niet zo snel van slag en is emotioneel stabiel. Ouder worden mag een levensdoel zijn, een voorbeeld van een manier van leven dat minder gehaast is, meer gericht op anderen, op jongere generaties en op immateriële zaken.

Ouder worden is een levensfase om naar uit te kijken. Het maakt meer dingen mogelijk, met aandacht voor mensen, mogelijkheden om anderen te helpen, nieuwe hobby's of interesses te volgen met minder druk van kinderen en carrière. Levenservaring wordt doorgegeven aan jongeren

Hoe de politiek over ouderen praat is anders. Zij zijn een probleem. Ze zorgen voor hoge gezondheidskosten, ze houden eengezinswoningen bezet en we moeten allemaal voor hun pensioen betalen. Deze blik op ouderen volgt direct uit een maatschappijbeeld dat jeugd, succes, gezondheid en schoonheid als hoogste goed waardeert en moeite heeft met immateriële zaken.

Ouderen zelf kunnen zich in zo'n klimaat al snel tot een last voelen. In het publieke debat wordt het debat versmald tot een discussie over hulp bij zelfdoding bij een “voltooid leven”. Dit is echter een miskenning van onze maatschappelijke verantwoordelijkheid. Het gesprek zou moeten gaan over het zoeken naar een waardige levensavond. Zorg is niet in de eerste plaats een product of pil, maar een betekenisvolle relatie. En de waardigheid van de mens wordt niet bepaald door wat hij kan, maar is simpelweg met het bestaan als mens gegeven.

In die lijn zou de juiste waardering van ouderdom tot andere politieke keuzes moeten leiden. Om te beginnen, voeren we het debat niet meer over de problemen van ouderen, maar over de vraag of jongeren nog wel wijs worden. In dat opzicht kunnen ouderen een belangrijke bijdrage leveren. Ze leveren een bijdrage aan onze samenleving niet ondanks het feit dat ze oud worden, maar juist omdat ze oud worden. Met hun ervaringen en levenslessen kunnen ze voor veel jongeren van grote waarde zijn.

Agenda om uit werken:

- Denk na over manieren om de toegang tot de arbeidsmarkt voor oudere werknemers te verbeteren, mogelijk zelfs via een positieve vorm van

leeftijdscriminatie: sommige functies zijn *alleen* toegankelijk zijn voor mensen vanaf een bepaalde leeftijd. Dit kan gaan om bepaalde leiderschapsrollen of adviserende functies. Levenservaring is nu eenmaal niet te kopen of te imiteren.

- Denk na over een alternatieve opleiding voor leraren die alleen voor 40+ers toegankelijk is. De opleiding draait om het doorgeven van reeds aanwezige kennis en het leren coachen van jongeren.
- Ontwikkel een perspectief op ouderenzorg vanuit “care”. De zorg en geneeskunde worden beheerst door het “cure” denken. Mensen moeten genezen worden. Terwijl veel ouderen en anderen geen uitzicht hebben op genezing. De zorg zou daarom een beweging moeten maken naar “care” waarbij het verpleegkundig perspectief waarbinnen de patiënt centraal staat het uitgangspunt is. Op deze manier is de zorg een natuurlijk vervolg op de zorgende gemeenschap wanneer deze niet toereikend is.

4. Lerende samenleving

Welvaart en welzijn kunnen duurzaam worden als de bedrijven en organisaties in de arbeidsmarkt zich blijven vernieuwen als leergemeenschappen van levenlang ontwikkelen. (Uit Zij aan zij.)

Meer dan ooit is behoefte aan een nieuwe visie op de arbeidsmarkt en de kennissamenleving. De OECD sprak van “éducation permanente”, de noodzaak om programma’s te maken voor levenlang ontwikkelen. Voor wie nog niet doordrongen waren van de essentie van die inzet voor permanent ontwikkelen, heeft de coronacrisis bewezen hoe onmisbaar het is dat mensen in hun werk en maatschappelijke activiteiten voortdurend kunnen blijven, zich verdiepen en verrijken en daarin hun kwaliteiten zo leren verhogen. In vele sectoren van de arbeidsmarkt, in bedrijven en scholen, de zorg en logistiek werden kleine en grote wonderen verricht van zowel saamhorigheid als flexibiliteit.

Daarmee sluit de concrete werkelijkheid van ons land aan bij de langere termijn analyse van bijvoorbeeld de SER en het rapport van de commissie-Borstlap. Zij bepleiten immers dat iedere werknemer en anderszins actieve burger in de samenleving gedurende de loopbaan en beroepsvorming organisch de ruimte en tijd krijgt – en neemt! – zich bij voortduring verder te ontwikkelen. Zulke vorming is dus niet alleen noodzakelijk voor de continuïteit van zinvol en productief participeren in werk en maatschappij, zij is ook een vorm van geestelijk voedsel en verrijking van de levensloopbaan van mensen in een lerende economie en samenleving.

Het is daarom opmerkelijk, dat we in ons land hier niet bepaald voorop lopen onder de hoogontwikkelde landen, ook niet binnen de EU. Daarmee doen we zowel

alle burgers en werknemers tekort, als ook de toekomstige welvaart van ons land en onze kansen op innovatie en ontplooiing.

Agenda om uit te werken:

- Ontwikkel een nieuw perspectief op het levenlang ontwikkelen. Elke werkende of werkzoekende die een nieuwe rol of baan nodig heeft, wordt met behulp van levenlang ontwikkel-trajecten kansen en richting gegeven daartoe. Essentieel onderdeel van levenlang ontwikkelen voor iedereen is zowel de inburgering van nieuwe landgenoten en erkende vluchtelingen als het massief tegengaan van laaggeletterdheid. Beide zijn van letterlijk levensbelang voor medeburgers in heel kwetsbare situaties.
- Denk na over een alternatief voor het schuldenstelsel voor studerende. Dat schuldenstelsel wordt afgeschaft.
- Ga in dialoog met de partijen in de polder om hun miljardenvermogens in scholingsfondsen geconcentreerd in te zetten voor levenlang ontwikkel-trajecten. Daarover kunnen afspraken gemaakt worden in cao's en in een Nationaal Levenlang Ontwikkelen-Akkoord, het "Wassenaar van de 21e eeuw".
- Ontwikkel plannen voor een concentratie van versnipperde, noodlijdende lerarenopleidingen in regio's en steden tot zelfstandige onderwijsacademies die het lerarentekort en levenlang ontwikkelen voor docenten en zij-instromers aanpakken.

5. Digitaal burgerschap

Cyberspace is een eigen leefwereld en publiek domein geworden, waarin bescherming van de digitale soevereiniteit van de Europese burgers en hun instellingen noodzakelijk is. (Uit Zij aan zij.)

De opkomst van internet en smartphones heeft een digitale werkelijkheid gecreëerd met nieuwe mogelijkheden, vermaak en economische activiteit. Wat we ons mogen afvragen is of er ook echt een digitale samenleving is ontstaan. Cyberspace is allang integraal verweven met heel de samenleving en in de dagelijkse praktijk zo goed als versmolten daarmee. De cruciale betekenis, waarde én kwetsbaarheden van die digitale wereld zijn door de coronacrisis nooit eerder zozeer en wereldwijd doorgedrongen. Die versmelting van digitale en humane leefwerelden is in de eerste plaats een verrijking, zowel cultureel, economisch als in de verbinding en communicatie van mensen van alle generaties, herkomst en volkeren.

Een verantwoorde digitale samenleving kent relaties, persoonlijke verantwoordelijkheid en gemeenschappelijke waarden. Samen lossen mensen kwesties op die ontstaan en er is een besef van wat we van elkaar mogen verwachten. Er is

recht op persoonlijk eigendom, met sterke bescherming door de overheid. Digitale politie is snel ter plaatse en weet criminelen in de kraag te vatten. Kinderen leren op school de burgerschapswaarden waarmee ze volwaardig burger kunnen zijn in een digitale wereld, zonder hun eigen overtuiging te hoeven inleveren. Er zijn normen voor samenleven, die de vrijheid van geweten insluit.

Hoe anders is de praktijk. We kunnen wel concluderen dat de online gemeenschap vaker trekjes vertoont van een dystopie dan van een echte samenleving. Anorexia neemt toe sinds de komst van smartphones. Sociale media zijn een vorm van publiek standrecht geworden.

Cyberspace zonder visie en vrijheid wordt een instrument van de macht. Met data-opslag dringen overheden en commercie binnen in het dagelijkse en persoonlijke leven van ieder mens. Daarmee komen mensenrechten, privacy en burgerschap onder druk van algoritmen en controlemechanismen. Zij leveren daarmee wapens aan wantrouwen, polarisatie en discriminatie.

Nederland heeft hier een bijzondere rol en positie. Het is de digitale haven naar Europa van grote datastromen en dat maakt ons land zowel broedplaats van innovatie en grote kansen op bloei en welvaart als strijdtoneel van datacrime en cyberoorlog. Rusland probeerde in Den Haag al digitaal in te breken vanaf een parkeerplaats. Dit dwingt ons en heel Europa ertoe bij cyberspace een nieuwe ordening van dit nieuwe publieke domein te garanderen. Oftewel een nieuwe normatieve en waardengedreven verhouding tussen overheid, markt en burger.

Juist ook hier willen christendemocraten een leefwereld zien, waarin geestelijke vrijheid, autonomie en soevereiniteit gewaarborgd blijven. Digitalisering biedt economie, kennis en innovatie pas dan echt enorme kansen, ook voor de verrijking van pluriformiteit, saamhorigheid en culturele bloei.

Agenda om uit te werken:

- Er moet energie gestoken worden in het ontwikkelen van technologisch burgerschap - burgerschap in een technologische cultuur - zodat burgers zich meer bewust zijn van de wijze waarop technologie invloed heeft op hun leven en zoveel mogelijk mensen mee kunnen komen. Technologisch burgerschap verdient een prominente plaats in het lager en middelbaar onderwijs, in het levenlang ontwikkelen van werknemers en in cursussen voor ouderen. (Zie het WI-rapport *Mens-zijn in de digitale samenleving*, 2019.)
- Doe voorstellen om de Grondwet uit te breiden met digitale grondrechten. Ook internationale verdragen van de VN, de EU en de Raad van Europa moeten worden aangepast aan mensenrechtenbescherming in het digitale tijdperk. Er is wettelijke bescherming nodig voor het eigenaarschap van persoonlijke data - ook medisch - en digitale soevereiniteit van alle Europeanen. De macht van commerciële tech-reuzen wordt gebroken door

hen op Europees niveau fiscaal aan de ketting te leggen, door heldere EU-regels inzake datagebruik en data-eigendom en strikt toezicht. (Zie het WI-rapport *Mens-zijn in de digitale samenleving*, 2019.)

- Denk na over het kritisch toezicht op het domein in cyberspace, zodat kinderen beter beschermd worden tegen ongewenste invloeden van commercie en marketing, hoaxes en verslaving. Dit past bij de vrijheid van onderwijs die ouders de vrijheid biedt zelf invulling te geven aan de waarden en opvoeding die zij hun kinderen willen meegeven.
- Denk na over het behoud van een pluriforme nieuwsvoorziening, online, offline en fysiek, ook op regionaal niveau. Met als doel het borgen van gedegen, feitelijk nieuws. Veelkleurig duiden van informatie en achtergronden draagt bij aan serieus publiek debat en gedegen opinies van burgers.

6. Verschil verbinden, ook internationaal

Nederland wil in Europa stevig meedoen in ‘kopgroepen’ van landen en regio’s die voorop willen lopen bij de ontwikkeling van nieuwe welvaart en dynamische vormen van samenwerking. (Uit Zij aan zij.)

Sinds 11 september 2001 is het besef gegroeid dat Europeanen hun politieke, economische en culturele soevereiniteit niet meer kunnen bewaren door dit uit te besteden aan andere wereldmachten. Onze geestelijke vrijheid, ons Europees samenlevingsmodel en gezamenlijke waarden en normen zullen wij zélf moeten verdedigen en verdiepen, willen zij overleven. En willen wij ze kunnen bewaren en aan komende generaties gaaf en rijk overdragen.

Voor christendemocraten betekent dit een krachtige, eigentijdse revitalisering van de Europese droom. Dat ideaal van vreedzame verzoening in culturele, spirituele en nationale verscheidenheid en van kansen voor iedereen van goede wil. Zonder grenzen door machthebbers en zonder onderdrukking door tirannie.

Waar christendemocraten kritisch zijn op “Brussel” is dat dan ook vooral ongeduld om een soms ingesleten onvermogen tot krachtige besluitvorming of om een hang naar complexiteit in regelgeving en uitvoering. Wij willen bij de opbouwende krachten in Europa behoren en juist daarom zijn we niet snel tevreden. En dus blijven wij onze broeders en zusters in de EVP en onze buurlanden opporren en aanmoedigen tot grotere moed en eensgezindheid, tot een duidelijk profiel als christendemocratisch gedreven partij van het hart van de Europese samenleving en beschaving.

De christendemocratie heeft de opdracht de onvermoeibare verdediger te zijn van de Europese democratische en rechtsstatelijke waarden en vrijheidsidealen tegen tirannen, autoritaire machten en normloos roofofkapitalisme.

Agenda om uit te werken:

- Ontwikkel een Marshallplan voor Afrika. Er is dringend behoefte aan een Afrika-strategie die vertrekt vanuit publieke belangen, die bouwt op de natuurlijke rijkdommen van het continent en die bouwt op de groeiende menselijke mogelijkheden en vaardigheid van het continent (kwalitatief en kwantitatief). Want hoewel de macro-economische cijfers voor Afrika positief zijn, is het perspectief voor de 20 miljoen Afrikanen die jaarlijks de arbeidsmarkt willen betreden, somber. De ontwikkelingssamenwerking zal op een nieuwe manier moeten worden uitgevonden, met minder nadruk op voorzieningen en meer nadruk op ontwikkelmogelijkheden. (Zie het WI-rapport, *Breed kijken. Vluchten, migratie en sociale samenhang in mondiaal perspectief*, 2020.)
- Formuleer nieuwe perspectieven voor de toekomst van de Europese Unie, met als motto “minder uniformiteit en meer maatwerk”. De Unie kan wendbaarder worden door landen, regio’s en stedelijke metropolen met excellente kwaliteiten thematische kopgroepen te laten vormen die de rest van Europa kunnen meenemen als voortrekkers van nieuwe dynamiek en groei. Voorbeelden zijn nieuwe initiatieven rond waterbeheer en klimaatadaptatie, duurzame agrarische productie, innovatief beroepsonderwijs, cyberveiligheid, creatieve industrie en klimaatneutrale mainport-ontwikkeling. De rol van de Raad van Europa als mensenrechtenwaakhond moet worden versterkt.
- Doe voorstellen om het concept van het Europese Erasmus-programma krachtig uit te bouwen naar niet-academische kennissectoren als die bij het MBO, levenlang ontwikkelen, erfgoed, cultuuroverdracht en inburgering.
- De veranderende geopolitieke verhoudingen vereisen een nieuw realisme en nieuwe perspectieven. Nodig zijn een krachtige versterking van de samenwerking van de EU-lidstaten en hun buurlanden op terreinen als defensie en cyberoorlogvoering en machtspolitieke invloed in turbulente regio’s aan de randen van ons continent. De uitgaven voor Defensie moeten zo snel mogelijk worden opgetrokken naar de afgesproken NAVO-norm van 2% BBP, die wettelijk moet worden vastgelegd, zodat betrouwbaar meerjarenbeleid mogelijk wordt.

6. CDA-uitgangspunten: een levende traditie

Velen binnen en buiten het CDA kennen de vier kernbegrippen, in 1993 herbevestigd in het Program van Uitgangspunten: solidariteit, gespreide verantwoordelijkheid, gerechtigheid en rentmeesterschap. Daarmee probeerden de oprichters van het CDA de partij te duiden als een partij die voortbouwt op de inspiratie uit het Evangelie in termen en beginselen van het vrije en democratische Europa met zijn “Soziale Marktwirtschaft” als economisch en sociaal model tegenover zowel het socialistische en communistische als het liberaal-kapitalistische model. Ook nu nog is die analyse even pakkend als eigentijds, misschien nog wel meer dan wij beseffen.

Want de oprichters van het CDA kwamen met gedurfde christendemocratische politieke beginselen – want dát zijn ze en geen spirituele of semi-religieuze pretenties of andere vrome taal – in een tijd die wij zo’n vijftig jaar later wat vergeten lijken te zijn. Het waren jaren van felle polarisatie, een ingrijpende geopolitieke en economische energiecrisis, grote spanningen op het wereldtoneel, dreiging van oorlog in Europa en nucleaire conflicten tussen de supermogendheden en een zeer negatieve houding tegenover de “eurosclerose” waar de samenwerking van de Europese lidstaten van toen leed. Op links en op rechts zetten de radicalen de toon, zowel in het intellectuele debat als in de partijpolitiek. Terreurdaden waren aan de orde van de dag en de heersers in het Kremlin ondermijnden het vrije westen en Europese eensgezindheid waar dat maar kon. De tijden van vijftig jaar later vertonen een opvallende en verontrustende analogie.

Toch deden CDA-voorzitter Steenkamp en zijn christendemocratische geestverwanten niet mee aan het fatalisme en soms zelfs de wanhoop waaronder velen in ons land en daarbuiten gebukt gingen. Ze trokken door het land met een boodschap van hoop, vertrouwen en politieke vernieuwing. Een vurig pleidooi tegen de polarisatie, tegen het radicaal extremisme op links en op rechts, tegen zogeheten idealisten die desnoods met geweld hun ideologieën wilden doordrukken.

Die nieuwe fusiepartij, het CDA, moest worden gezien als een appèl op de constructieve krachten in de samenleving, op de mensen die zich voor elkaar wilden inzetten in stad en land, voor het “bonum commune” en voor vreedzaam samengaan in Europa en wereldwijd. Er was, zo vonden de oprichters, een ander perspectief dan dat van de tweedeling: onder velen heersten een diep verlangen naar samenwerking, fatsoenlijk en degelijk bewind, naar respect en omzien naar de ander als kenmerk van het maatschappelijk verkeer.

De samenleving waarvoor wij ons willen inzetten...

Wij kunnen veel inspiratie en moed putten uit het waardevolle werk van de oprichters van het CDA. Wat ons drijft, dreef ook hen al: een meer rechtvaardige en coöperatieve samenleving.

De samenleving waarvoor wij ons willen inzetten, is die:

- Waarin menselijke verantwoordelijkheid en deelgenootschap veelkleurig tot hun recht komen.
- Waarin wordt uitgegaan van de fundamentele gelijkwaardigheid van alle mensen, ongeacht onder meer hun levensovertuiging, ras, geslacht, afkomst of economische positie.
- Waarin de geheel eigen plaats en verantwoordelijkheid van familie en gezin worden erkend.
- Waarin de inrichting en de bestuurlijke vormgeving zijn aangepast aan de menselijke maat.
- Waarin de macht is gespreid en waarin allen die macht hebben over het gebruik daarvan verantwoording afleggen aan degenen voor wie het welzijn daarvan mede afhankelijk is.
- Waarin gewaakt wordt tegen elke vorm van onderschikking van menselijke verantwoordelijkheden aan willekeur van staatsmacht of economisch belang, aan overheersing door technologie of wetenschap.
- Waarin de veiligheid van de burgers is gegarandeerd, de oorzaken van geweld waar mogelijk worden weggenomen en bestaand geweld op doelmatige wijze wordt bestreden.

7. Besluit: doordenken en uitdragen

De herkenbaarheid van politieke partijen ligt in de vertaling van uitgangspunten en programma's in het concrete politiek handelen door met name de Tweede Kamerfractie de Eerste Kamerfractie, de Eurodelegatie en alle provinciale en lokale fracties.

Dit verslag, onder gezag van Richard van Zwol, voorzitter van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, doet een aanzet voor het gesprek over die herkenbaarheid. Hiermee komt de partij in een nieuwe fase waarbij de inhoud voorop komt te staan. De partij, de leden van onze vereniging zullen betrokken worden bij dat gesprek. Dat zal al gebeuren tijdens de deelsessie op 10 september van het CDA-congres. Tijdens het plenaire deel op 11 september zal het startschot worden gegeven voor de discussie tussen 11 september en 11 december.

In een voortdurende dialoog met de leden en de samenleving moet deze christendemocratische agenda van de toekomst verdere verdieping krijgen. Het bestuur van het CDA zal sessies organiseren om met elkaar een lokale doorvertaling te maken van de punten in dit verslag.

Wij adviseren verder aan de partij om te blijven investeren in de scholing in het christendemocratische gedachtegoed en de toerusting van volksvertegenwoordigers en bestuurders. Het zou daarnaast goed zijn als de partij een of tweemaal per jaar een Dag van de Christendemocratie organiseert. Tot slot is het van belang om door te gaan met de samenwerking tussen het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA en de Tweede Kamerfracties in het gezamenlijk publiceren van position papers over uiteenlopende onderwerpen.

Bijlage: de opdracht

Tijdens de vergadering van de Verenigingsraad van 31 mei jl. heeft Richard van Zwol, voorzitter van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA (WI), de opdracht gekregen om gesprekken te voeren over de herkenbaarheid van het CDA en daarover te rapporteren. De opdracht die daarbij is meegegeven luidt als volgt:

Opdracht

Onderdeel van de opdrachten van de interim-partijvoorzitter is het bewaken, herijken en operationaliseren van het CDA-gedachtegoed. Om (verder) richting te geven aan de waardengedreven, inhoudelijke profilering, wordt een rapporteur aangesteld die verslag uitbrengt over een drietal zaken:

- 1. De rapporteur signaleert thema's die het CDA kan uitwerken, gebaseerd op het Program van Uitgangspunten en de diverse documenten en publicaties (zoals 'Zij aan zij', het verkiezingsprogramma, 'Een nieuw sociaal contract' en de 'New Deal' voor de Nederlandse economie en samenleving). Het verslag van de rapporteur bevat bouwstenen voor het 'narratief' van het CDA, dat een uitdrukking is van waar de partij voor staat.*
- 2. De rapporteur voert gesprekken met mensen binnen en buiten de partij om bij hen op te halen hoe het CDA het juiste accent kan leggen en de benodigde scherpte kan brengen in het christendemocratische verhaal.*
- 3. De rapporteur adviseert de partij over de manier waarop CDA-politici landelijk en decentraal de kernthema's nader kunnen doordenken en uitdragen. Daarbij is een belangrijk aandachtspunt hoe de 'beeldragers' het christendemocratische profiel in hun optredens (inbreng in de Kamer, publieke optredens, media-publicaties en last but not least richting de CDA-leden en -kiezers) helder voor het voetlicht brengen.*

WI
*Wetenschappelijk
Instituut*